

א.

שאלה:

בהנהגות מיימוני ה' תפלה פ"ו ה"י כתב על נוסח ברכת התורה בכרכה שנייה שסיומה נותן התורה וזה לשונו אבל רש"י פירש שחותם המלמד תורה לעמו ישראל. והנה אם נחפש בש"ס לא נמצא שפ"י רש"י בשום מקום שבכרכה שנייה של ברכת התורה מסיימת המלמד תורה לעמו ישראל, ואי ההנ"מ אברכה ראשונה קאי הרי גם הרמב"ם כתב נוסח המלמד תורה לעמו ישראל ומאי אבל דכ' ההנ"מ.

תשובה:

דברי ההנ"מ מבוארין אם נעיין ברמב"ם רפ"ס ויינציא משנת ש"י רש"ם איתא ברמב"ם גם בכרכה ראשונה הסיום נותן התורה ועל זה כתב ההנ"מ אבל רש"י פירש שחותם המלמד וכו'. והמרפ"ס המאוחרים שראו בסידורים שבכרכה ראשונה מסיימת המלמד תורה לעמו ישראל הניחו גם ברמב"ם כן וכיון שרברי הנ"מ אינם מובנים אלא אסיום נותן התורה ע"כ הצינו הציון על הברכה השנייה שמסיימת נותן התורה. וראיה ברורה שעיקר הנוסחא ברמב"ם הוא גם בכרכה ראשונה נותן התורה ולא המלמד תורה לעמו ישראל יש להביא מחשבות הרמב"ם הנרפסים בספר פאר הדור תשובה ק' רש"ם כתב הרמב"ם רהסיום המלמד תורה לעמו ישראל אינו נכון, כי הש"י אינו מלמד תורה") אלא הכדילנו מן העמים ונתן לנו תורתו, וקיום המצות צריך להיות מצדנו כי יש לנו הבחירה לקיים רצון הבורא. גם הרא"ש והטור וחר"י מביאים הריעה ריש לסיים גם ברכה הראשונה נותן התורה. ומ"מ הלכה הוא דמסיימן המלמד תורה לעמו ישראל. ע"י שו"ת הגאונים מן הגניזה ח"א 126 וח"ב 116.

ב.

מ"ש שבקהלתך (ק"ק יאמניטש במדינת מאהרען) יש מנהג קבוע מימי הרב ר' רוד אופנהיים שישב שם על כסא ההוראה, להחפיל בשעת הרהק עם ח' אנשים, לא ראינו שום סמך למנהג זה ובלתי ספק הוא מנהג במעות נקבע על ידי בורים וחלו עצמם כאילו גדול בהרב רר"א, ואני איני מאמין שהרב רר"א הסכים למנהג זה, ואם נחאמת שהיה כן בימי רר"א אפשר שלא היה כח בידו למחות והיה חושב מוטב שיהיו שוננין ואל יהיו מוידנין.

(*) אמנם מקרא מלא דבר הכתוב: אני ה' אליהן מלמדך להעיל מדריךך בדרך תלך. (ישעיה נה' יז)
וצ"ע בדברי הרמב"ם ד"ל אלהי - אג"ק.

ומה שחשבת למצוא סער לזה מהא ראיחא כמסכת סופרים פ"י ה"ו רבוחינו שבמערב אומרים בשבעה, וחשבת דזה קאי על כל הנ"ל, זה אינו, דרבוחינו שבמערב לא קאי אלא אין אומרין קריש וברכו. והנירסא הנכונה היא כדאיחא בכ"י האלבערשטאם (הוא הכ"י המדויק ביותר, עיין מיללער) ורבוחינו שבמערב אומרים אותו (דהיינו קריש וברכו) בשבעה, וכן הוא הנירסא בר"ן, וב"ס גירסא זו היא עיקרית דהפוסק שמביאין לראיה בהתנרב עם ברכו וגו' לא מיירא אלא בברכו, ואף לענין קריש וברכו הלא מנהג רבוחינו שבמערב אירחי מהלכה מכל הפוסקים ואין שום אחר מהפוסקים משחמט לומר ריש לסמוך ע"ז בשעת הרחק, ובפרט שר"ר הסיע רעת רבוחינו שבמערב למילתא אחריחא, ע"י תוס' מגילה כ"ג ע"ב, ואם אנשי קהלתו מוציאין קול שהרב ר"א סמך ע"ז להתפלל בח' הרי הוא קול ושוכרו עמו, דממ"נ אם אמת הוא שסמך על האי רמ"ס סופרים למה לא החיר להתפלל גם בו' ומאי איריא ח'. וראיח' בס' אורחות חיים לסי' נ"ה בשם שו"ת מן השמים ששאלו על כ' קטנים אם מצטרפין כשאין מנין וזולתם, והשיבו הקטנים עם הגדולים יוסף ר' עליכם עכ"ל. ואין לי כעת ספר שו"ת מן השמים לעיין בו מאי כונת חשובה זו. ואפשר דחשובה זו היתה ידועה מקדם לאנשי קהלתו והיו מתפללים מתחלה בח' גדולים וב' קטנים, ואח"כ נשכח הרבך והתפללו בח' גדולים לחורא. אמנם גם על חשובה זו אין לסמוך נגד רעת כל הפוסקים ולא בשמים היא. ורק בשעת רחק גדול יש לסמוך שלא למחות אם מצטרפין ט' גדולים עם קטן וחומש בירו, שקולא זו נזכרת בפוסקים.

עוד זאת ידוע שאספת רבנים החרשים הסכימה פעם אחת להתפלל בו', ומסתמא סמכו יתרוחם על האי רמ"ס סופרים שפ' בלא משפט דקאי על כל הנ"ל. ומעתה בוראי אסור לחקות המנהגים שהנהיגו החרשים המהרסים שלא יאמרו התירו הפרושים את הרבך. ועצתי היעוצה היא שייסר חברה בקהלתו על שומרים לבקר שכל החברים יבואו בכרית להשכים ולהעריב לביהכ"נ, למען לא יחסר המזון, ויורו את בני קהלתו להתחבר עם החברה הזאת, כי באמת כל המנהג הנ"ל עצת חיצונים היא, רבמקום שיש למצוא ח' יש למצוא ג"כ עשרה.

ג.

ש א ל ה

במקומו המנהג אם אין מנין בביהכ"נ בשעת אמירת ברכו בשחרית אין ממתינין עד שיבואו עשרה יען כי הבעלי בתים נצרכין ליסע בבקר עם המסלול ברזל לבקש פרנסתם, ועל כן מתפללין עד אחר ש"ע, ואם כינתים באו עשרה אומרים ברכו וש"ע בקול רם, אם שפיר עברי לומר ברכו וש"ע בקול רם.

ת ש ו ב ה

דבר זה הוא מחלוקת ישנה בין השולחן ערוך סי' ס"ט והררבי"ו שהביא המנ"א. רלש"י הרב"ז אם התפללו כבר העשרה כל אחד בפני עצמו פרח מיניהו קריש וקרושה כדאמרינן בבה"מ (סי' קצ"ד סי"א) ועל כן אינם יכולים לחזור ולהתפלל בקריש וקרושה, אבל לדעת השו"ע אף שכבר התפללו יכול אח"כ אם נתחברו עשרה אחד מהם לפרוס על שמע ולומר אבות ונבורות

וקדושה. אמנם גם הרדב"ז מורה אם יש אחד מהם שלא התפלל עדיין שיוכל לפרוס על שמע ולעבור לפני התיבה (עי' בשו"ת הרדב"ז ח"ד סי' רמ"א) ועי' שע"ת סי' נ"ה ס"ק ט' ועי' בס' משנה ברורה. והנה מהיות טוב לצאת אליבא רכ"ע ימתין הבא באחרונה אחר ישתבח עד כלות הש"ע בלחש כדי שיוכלו לפרוס על שמע בעבורו, ואי איתרמי שלא המתין אחד וכולם כבר התפללו לענ"ד הסומך על השו"ע ופורס על שמע ואומר ש"ע בקו"ר לא הפסיד, אף שהחיים בס' י"ג פוסק כרדב"ז וכ"פ החי' אדם (ועי' שו"ת מהר"ם שיק א"ח כ"י מ"ד) מ"מ בסידור דרך החיים אצל ריני ברכו אות ג' מוכח כש"ע וכן פסק הרש"י, וכן פסק בספר ערוך השלח, וכיון דכבר נהגו כן במקומו א"צ לבטל המנהג והפורס על שמע אחר קריש בתרא יאמר איוה פסוקים קודם קריש, עי' סי' נ"ד באה"ט ס"ק נ'.

ד.

לענין לצרף קטן וחומש בידו הסכימו כל האחרונים ולא כמג"א סק"ה דאין לצרף. ואף לדעת מג"א פירשו דוקא בחומש רעשוי בנלילה כס"ח ולירידן דלית לן חומש כזה צריך ליקח ס"ח, עי' אלי' רבה. ואין לומר רק קריש חיוב ולא קריש שאחר עלינו. ולא מצאתי אחר מן האחרונים שמתיר לצרף קטן כמג"א רק בתורת חיים סי' נ"ה אות ח' כתב בשם ספר שמן המאור דבכפר שאין בשום אופן מנין רק ע"י צירוף קטן וחומש בידו יש לסמוך על מג"א יע"ש מילתא בטעמא עכ"ל התו"ח. ואין ספר שמן המאור תחת יד. ועי' שו"ת פני מבין סי' כ"ד ובמפתחות שם.

ה.

נ"ל דלענין תפלה ערבית אין נ"מ אפילו אם אין רוב מנין שלא התפללו עדיין כיון דהש"ץ אינו חוזר התפלה. וקריש וברכו יכולין לומר וגם קריש תתקבל, דאין קפידא אלא בחזרת ש"ץ התפלה, עי' סי' ס"ט ובש"ע של רו"ש שם, ובקיצור ש"ע סי' כ'. ואפשר דמ"מ אין יוצאין ידי תפלה בצבור אם אין כאן רוב מנין שלא התפללו עדיין.

ו.

ש א ל ה.

במקומנו מצאתי מנהג דבתפלה מנחה אחר ש"ע בלחש אומר אבל אחר חצי קריש קודם שמתפלל הש"ץ בקו"ר, אם יש איוה סמך למנהג זה.

ת ש ו ב ה.

לא ראיתי מנהג זה בשום מקום, ואפשר שנתיסר עפ"י מה שבי' במור וקציעה בס' ס"ט (הובא בס' מחזיק ברכה וס' מו"ק אין כירי) דגם במנחה הרין כמו בשחרית לענין פריסת שמע ועובר לפני התיבה, וכ"כ בס' מאורי אור ח"ד (הנקרא באר שבע) דף כ"ו ע"ב, ושם כנראה אינו מדבר אלא מקדושה, דאם אחד לא שמע קדושה אומרין קדושה בערו וכן המנהג. ועפ"י נהגו שאם אחד לא שמע קריש לפני ש"ע שאומרין קריש אחר ש"ע בלחש

להוציא ומפני שברוב פעמים אחר מתאחד לבוא נהגו כן בכל פעם, וכמו שנהגו כן לענין פריסת שמע שבכל יום פורסין על שמע אף שאין יורעין אם אחר נחאחר. ועי' ס' אורחות חיים ריש ס' ס"ט, ואם ירוע שהמנהג נקבע ע"י ותיקין, אין בדרך לעוקרו, אך צריך דרישה וחקירה על זה, כי אולי עמי הארץ קבעוהו, ואין להרבות בקרישים בחנם.

ז.

ש א ל ה.

מי שיש לו חולי שמטפטפין ממנו מים חמיר האידך יעשה בק"ש ותפלה.

תשובה.

כ' המ"א סי' ע"ו ס"ק י"א רבמי רגלים שוחטין אינו אסור אלא מדרבנן וא"כ י"ל רבמקום שיבוטל לעולם מק"ש ותפלה לא גזרו רבנן, וכמ"ש במשבצות זהב סי' פ' לענין הפחה, והפחה חמור יותר ממ"ר וכמ"ש הרמ"א בחשובה סי' צ"ח, וא"כ בנ"ד יש להתיר לקרות ק"ש ולהתפלל ורק יעשה כל מה שאפשר לו וכמ"ש המ"א בס' ע"ח שיתן ספוג או בנר סביב אברו. ובס' ארחות חיים מביא בשם רופאים לקשור שלהופית של בהמה על אברו ויטפטף שם ובוה יהיו בגריו העליונים נקיים.

ח.

לענין קריאת קטן למפטיר ע' סי' רפ"ב ס"ר בהגה וסי' רפ"ד ס"ד. ולפי מ"ש הב"ח צריך הקטן לידע למי מברכין אבל אין צריך לידע לקרות, רחא אצלנו המנהג שהחזן מקריא. ונכון שידע לכה"פ לקרות ההפטרות בנגנון מחוד החומש. גם מנהג נכון שאין קטן מפטיר בדי' פרשיות ובראשון של שבועות ובשביעי של פסח, ויש אומרים רגם בפי' יתרו לא יפטיר קטן, ע' בס' ארחות חיים. וי"א רגם בפרשת המוספין שקורין למפטיר בספר בפני עצמו לא יקרא קטן.

ט.

ש א ל ה.

שכחו ולא קראו למפטיר בשבת רק ב' פסוקים האחרונים של הסדרה ולא נזכרו ער שבירך המפטיר ברכה האחרונה לאחר הקריאה כיצד יעשו.

תשובה.

הנה אם קרא אחר ב' פסוקים ולא נזכר ער אחר ברכה האחרונה רעה הט"ו בסימן קל"ז ס"ק ר' דיקרא עוד פסוק ולא יברך ברכה ראשונה רק ברכה אחרונה יברך אחר אותו הפסוק והברכה אחרונה כאילו לא נאמרה. והנה לרעת הט"ו בגידון דירן א"א לקרוא עוד פסוק דאין לקרות פסוק מסדרה רשבע הבא וגם פסוק למפרע אינו נכון לקרות, וא"כ אפשר רכאן יורה הט"ו למנ"א דיקרא שנית ג' פסוקים. אמנם גם לענין ברכה ראשונה פליג המנ"א וסבר דמברך עוד הפעם ברכה ראשונה וכן פסק האלי

רבא ס"ק ו' ומעמו כיון שבירך אחר' הוי היסח הרעת לנמרי וצריך לחזור ולברך לפניה ולקרות ג"פ. וגם בהריא כתב הא"ר שם ראם לא קרא למפטיר ג"פ דינו כמו בשאר הקרואים, וכ' רבן משמע בחשו' מהר"ל ס"י ק"ס. אבל החי' ארס כלל ל"א ס' כ"ז חולק על הא"ר ופסק כס"י ראינו קורא אלא פסוק אחד ומברך לאחריה, והביא רא' סדכ' המג"א בס' ק"ץ סק"ג כיון שרעתו היה לשחות עוד א"צ לברך בתחילה והיה הכא שהרי זה כשבירך תחילה רעתו היה לקרות כתקון חכמים ג"פ אלא שזה סבור שכבר קרא ג"פ וכמו בס' ק"מ. אולם ראיתי בתוספות חיים שנרפס ביחד עם החי' ארס שרחה ראית' החי"א. וכן בדרך חיים ובשער אפרים פסקו כאל' רבא. וגם החי' ארס פסק בזה כא"ר ראם לא קראו למפטיר ג"פ דינו כשאר קרואים וכן העלה במש"ז ס' קל"ז. אך ראיתי בשער אפרים ס' ט' רפסק ראם לא קרא למפטיר ג"פ ריחזור ויקרא ג' פסוקים, אבל לא יברך כלל לא לפניה ולא לאחריה, ולא כתב טעמו; והנה פליג בזה עם הא"ר והחי"א. ונראה שטעמו רכיון שהמפטיר אינו קורא אלא מפני כבוד התורה כראיתא במגילה כ"ג ע"א, א"כ רין שיקרא עוד הפעם ג"פ מפני כבוד התורה, אבל לא יברך עוד הפעם. אבל צ"ע כיון דלא קרא אלא ב"פ ברכתו כמאן דליתא, א"כ כיון שתקנו שמפטיר ג"כ יברך על התורה למה לא יברך עוד הפעם, כיון דברכה שבירך כמאן דליתא, ונראה לי דהא כ' המהר"ק בשרש קע"ח הובא בפר"ח ס' קל"ז סק"ד בשם מהר"ר שמואל דלא יפחות מנ' פסוקים היינו לכתחילה אבל בדיעבד מהני ב' פסוקים. ואף דהוא רחה דבריו וכן העלה הפר"ח דקריאת ב"פ לא הוי קריאה כלל, מ"מ י"ל לענין מפטיר ראינו קורא אלא מפני כבוד התורה מהני עכ"פ בדיעבד ב"פ ועכ"פ ספק הוי ואינו חוזר ומברך, ומכש"כ לדידן דרק חזרוין וקורין עם המפטיר מה שקרא האחרון ועל זה כבר נתברך לפניה ואחריה, וא"כ דינו שיחזור ויקרא עוד הפעם ג' פסוקים אבל לא יברך לא לפניה ולא לאחריה, דבכאן ודאי ספק ברכות להקל.

וראינו בברכי יוסף ס' קל"ז שהביא בשם ס' בני חייא ובשם שוירי כנה"ג ס' רפ"ב שמסכימים עם הס"ו, אולם הביא שם בשם פנים מאירות שמסכים למג"א וכן הכריע הוא וז"ל, והקשה שם ממג"א ס' ק"ץ סק"ג כמו שהבאתי לעיל בשם ח"א, וכתב סברא נכונה לחלק עי"ש.

ובמחזיק ברכה לס' רפ"ב הביא בשם שו"ת זרע אמת ס' ט"ז דאם לא קרא המפטיר אלא ב"פ ובירך ברכה אחרונה יקרא פסוק ג' בלא ברכה, וז"ל זרע אמת שם: כיון שמצינו בחשו' רשב"ץ הביאה ב"י שנסתפק בנפסל ס"ת אחר קריש אם צריך להוציא ס"ת אחר למפטיר או אם רי בקרות ג"פ בס"ת פסול בלא ברכה א"כ ה"נ י"ל רסני שיקרא פסוק ג' בלא ברכה כדי שלא להכניס עצמו בספק ברכות וכדי שלא להטריח את הצבור עכ"ל, פ"י דכדי שלא להטריח את הצבור סני בקריאת פסוק אחר וא"צ לחזור ולקרות ג"פ. אמנם כיון שאין הטיחא נדולה כ"כ נ"ל כרעה שער אפרים שיחזור ויקרא ג' פסוקים בלא ברכה, כמ"ש. וע' שו"ת מהר"י אסאד ח"א"ח ס' נ', דנראה רעתו דבמפטיר אינו מעכב בדיעבד אך כנראה ביטל רעתו מפני המש"ז ס' קל"ז והא"ר גם בעולת שמואל ס' ו' (הובא בס' אורחות חיים ס' רפ"ב) פסק דאם לא קרא למפטיר אלא ב"פ צריך לחזור ולקרות ולברך (").

(*) התשובה הזאת נזמרת בלי הכרעה למסקנה. אולם בספר אמת ליעקב למחרי"י אלגאזי וז"ל (דף ס"ג ע"א קושטאנדינא) שכתב כי הרב כמחרי"ר גבריאל אספיראנסה וצוק"ל חסכים הלכה למעשה בענין מסקן של הרשב"ץ להוציא ס"ת אחרת, וכתב שם עוד שכן הוא חסנהג בירושלים תובב"א, ולפי"ז גם בנדון דידן כן. - אג"ק.

י.

ש א ל ה :

בקהלתנו לא היה כהן עד הנה ועכשיו לקחו מלמד שהוא כהן, ויען שאין שם לוי הוא עולה בכל פעם ב' פעמים ולצאת אינו יכול כי הוא ג"כ הבעל קורא וע"ז נחמטשו הכנסות הקהלה בערך ב' מאות מארק, כי העולים משלמים בעד העלי' וגורבים, והקהלה קטנה עד שאינה יכולה לסבול נזק זה, האיך יש לעשות.

ת ש ו ב ה :

כבר ישבו על מרכה זאת גדולים חקרי לב לענין אי יכול הכהן למחול, ובאשר אין לי פנאי כעת להאריך ולחקר בדבר איעצך שתשים עינך על הוראה מ"ר מהר"ם שיק בחשובה א"ח סי' ס' דהכהן יכול למחול, אך עכ"פ לא יבטלו קרושת כהונה לגמרי אלא יעלה לכה"פ פעם אחת בכל ר' שבועות (וע' רמ"א סוף סי' קכ"ח וס' קל"ה ואחרונים שם). ומשום חשש פגם יאמרו חמיר: „במחילת הכהן ישראל במקומו קרב". ומכש"כ שיש בזה הנאה לכהן שהוא מחפרנם מהקהל ואם הכנסתם מרובה גם אפשר שתתחברב פרנסתו. וע' ס' ערוך השלחן סי' קל"ה סעיף כ"ד.

י"א.

מי שקורא בכל שבת הסדרה בצבור ואירע לו אבל אי יקרא כרי שלא יתאבל בפרהסיא או לא. עיין ברכי יוסף לס' ת' שמראה פנים להתיר וחירושים להלכות אבלות מהג' מהורא"ז מרגליות שבסוף י"ד רפום לעמבערנ והוא אוסר.

י"ב.

ברק לן מר איך להשיב למחרשים בערתי בכמה דברים שרוצים בחרשות. (א) הם רוצים לומר ש"ע מיד בקול רם ולא בלחש, ונשמע שהספרדים נוהגין כן בשחרית ובמנחה. מה שיש להשיב בזה לדינא כבר כתב די באר הרב ר' אברהם עמרין בספרו צרור החיים במאמר עונה לחש, ושם מבואר היטב שיש חיוב לומר ש"ע בלחש, ודחה מה שהביאו המחרישים ראייה מררבי"ז שהרמב"ם הנהיג לומר רק בקול רם עי"ש. ובספרדים שמעתי מחבירי ר"א בערלינר נר"ו שרק במוסף נוהגין לומר ש"ע מיד בקול רם. והנה אף אם יבורר שהנהיגו דבר זה בהיתר, מ"מ אין אנו רשאים לשנות מנהגנו, לומר אף במוסף תפלה בלחש. והנה המג"א רס"י תקצ"א כ' דבר"ה שאומרים פיוטים אין היחיד יכול להניח להוציא עצמו מן הש"ץ, וא"כ בשבת וי"ט שאומרים פיוטים וראי אין יוצאים אם אין מחפלים בלחש, וע' תשובת מ"ר מהר"ם שיק ח"י"ד סי' שע"ז. ולהשיב להמחרשים עפ"י השכל נ"ל דירוע דהנביאה חנה היא לנו לרונמא בתפלותינו, וחנה היא מרבית על לבה וקולה לא ישמע, וכל מי שרוצה לשפוך את נפשו לפני ה' בכונה, בוראי יאמר שיהו בלחש כרי לכון בכל לב, ואם בעוה"ד בינינו אין מחכין כראוי, מ"מ אין לעקור התפלה בלחש ולבטל עי"ז האפשרות לכל איש ישראלי להתפלל בכונה רצויה. וירוע רכל איש יש לו

עתים אשר בהם יתאוה להתפלל בכל לבו ובכל נפשו, ולדרוש אל אלקים בעת צרתו (ע"כ יכול לחדש דבר בלחש כמו ברפאנו וכדומה) ולמה יהא האיש הישראלי כפרעה אשר לא ידע להתפלל בעצמו, ואמר אל משה "העיתירו בעדי!" כל איש ישראלי צריך להיות לו לתפארת שהוא בקי בעצמו להתפלל, ולא ינהג עצמו כעם הארץ ואינו בקי שצריך להניח להוציא עצמו בתפילה לחדש מש"ץ. והנה כאשר שהתפילה היא במקום קרבן, יש לרמות התפלה בלחש לקרבן שמביא כל איש לברו לאלקיו במדת עניות, ותפלה הש"ץ היא קרבן כל הצבור, וע"כ מומר בנינו יפה כמביא קרבן מהודר ביותר, ואשרי מי ששומע מלה במלה מש"ץ, ויהא חלקו יפה בקרבן הצבור, אמנם הרבה פעמים האדם מוטרד במחשבות רבות, ואינו יכול לשמוע מלה במלה מש"ץ ואז לכה"פ יצא י"ח ע"י תפלתו בלחש, ומי הוא זה אשר ירהיב בנפשו עוז לבטל תפלה לחש, ראו רוב פעמים הרוב אינו יוצא י"ח ומה הרוחנות בהחדשות זאת, 10-5 מינוסען: היתכן כי בשביל זמן מועט כזה נבטל מנהג אבותינו ומנהג כל הקהלות האוחזין באמונה ישרה ונברל מקהל היראים את ר'!

(ב) אי יש לסמוך על תשובות ח"ס סי' כ"ד כ"ה, שלא לקרות חמיר כהן ראשון, והנה גם מו"ר מהר"ם שיק דבר מזה הענין בחא"ח סי' נ"ה נ"ו נ"ט ס'. והיוצא מדברי מו"ר הוא רודאי אין רשות לבטל מ"ע דוקרשתו לגמרי, אבל לזמנים מיוחדים יוכל הכהן למחול. ומ"ש מו"ר בס' סי' שמדברי רמב"ם במנין המצות מ"ע ל"ב משמע ראינו יכול למחול, ראיתי בתשובות מהר"י אסאד סי' מ"ה שישב דברי הרמב"ם בטוב טעם שהוא מורה ריכול למחול. וא"כ אם תחקנו שהכהנים מחלו על כבודם חוץ מאיזה זמנים (כגון בשבת שמברכין החדש וכדומה:*) שפיר רמי ואין חשש.

(ג) למחדשים נשיאת כפים הוא לאבן נגף, ונפשו בשאלתו אם ישא כפיו בשחרית בהשכמה אם יוצא בכך. והנה אף שהמנהג שנושאין כפיהן במוסף מ"מ אם נשא כפיו בשחרית יצא כבר י"ח, ואינו מחויב יותר, ובפרט כיון שאין קורין כהנים אין חיוב לעלות. ומ"מ הוא מכוער שרוב העם שהולכים לביהכ"נ רק במוסף לא ישמעו מעולם ברכת כהנים. וע"כ ידבר על לב ערחו, כי ברכת כהנים היא מרגניתא ראין בו טימא שהנחיל לנו הקב"ה, וכל המפרשים אף של האומות מפארים ברכה זאת שהיא קצרה בכמות ורבה באיכות ובוראנו צוה שהכהנים יברכו בזאת הברכה את העם, וזר אינו רשאי. ומעתה מי הוא זה שאינו חפץ בברכה יקרה הזאת מאת ר', אין זה אלא מי שאינו מאמין ברי' ובתורתו. ומעתה יש בעקירת נשיאת כפים כפירה נדולה ר"ל. ואם יגיד זאת לערתו השומע ישמע והחרל יחרל. ואשר אינו חפץ בברכה תרחק ממנו, והוא את נפשו הציל, ואין אחריות הכופרים עליו. ויש לתקן שב' או ג' כהנים ילמדו לנגן הברכות יפה, והם ינגנו בקול דם והאחרים ינגנו עמהם בלחש כרי שיהי' הרוקן מהודר, ואם אין שם כהנים היורעים לנגן כראוי יוכל הש"ץ לנגן לפניהם והכהנים יאמרו הברכות בלי נגון ככונה ובהידור.

כל זה כתבתי לדינא. אמנם אם לא יוכל להניע את לבב אנשי עדתו לשמוע לו אין ההתחדשות הנ"ל כראי, שיעזוב בשבילה משמרתו. שבקל יוכל להציל את נפשו ולהתפלל בלחש לעצמו, וכן יוצא אם נושא כפיו שחרית כנ"ל, ומה יועיל אם יעזוב מקומו ויביא פושע תחתיו ויעקור ח"ו את הכל. ויש לרמות דבר זה קצת עם מה שב' מו"ר מהר"ם שיק בחא"ח סי' ע' שאם הצדיקים יחמירו על עצמם יותר מראי, והרשעים והבינונים ינברו בארץ,

אוי דין יכלה זרע הצדיקים, ובכל המקומות ימשלו הרשעים, אשר ע"כ לענ"ר אין לעזוב את משמרתו אלא אם יוכרח לעשות עבירה, או לשאת בפשיעה גדולה כשנרעל וזמר נשים בביהכ"נ, וכפירה בביאת המשיח* וכדומה. ובדברים שהם בערך זה קלים ילחום בכל נפשו לרחות החרשות, ואם לא יצליח אינו צריך לעזוב את משרתו לרשעים.

י"ג.

ש א ל ה.

במקומנו נוהגין להתפלל מעריב בזמנו כל ימות הקיץ אבל לא בחורף. ועתה כמעט כל הקהל רוצים להתפלל גם בימות הקיץ (חוץ מימי העומר) מנחה ומעריב ביחד מפני ב' טעמים: חדא דקשה לקבץ מנין ב' פעמים, וע"י שקצת באים למעריב אינם באים למנחה, והרבה פעמים הוצרכנו להתפלל מנחה בלי מנין. ועוד רכמה פעמים בימים אשר הימים ארוכים והלילות קצרים וצאת הכוכבים הוא מאוחר מאוד, הקהל אינם רוצים להמתין עד צאת הכוכבים ומקדימין להתפלל ואינם מתפללין בזמנו ועוברין על המנהג, וע"כ אולי טוב יותר לבטל המנהג בהסכמת כל הקהל.

ת ש ו ב ה.

מסתברא כיון דתנהינו להתפלל בזמנו רק בקיץ ולא בחורף א"כ חלו הרבה בסירחא רצבורא כי בשעה שחקנו המנהג ראו שבחורף יהיה טרחא לצבורא להתאסף ב' פעמים ובקיץ לא ראו זה לסירחא כל כך, ומעתה יש לומר אילו ידעו דלעתים יהיה גם בקיץ סירחא יתירה על חנאי זה לא חקנו המנהג. וכיון שרואים אנו שבזמננו קשה לקבץ מנין ב"פ גם בימות הקיץ הרי אין חלוק דין קיץ לחורף ואפשר לבטל המנהג, ובפרט היכא ריצא שחרם בהפסדים שהרבה פעמים עיינו מתפללים מנחה בלא מנין, וחפלה מנחה בצבור ודאי עריפא מלהתפלל מעריב בזמנה. והנה אין לומר בנ"ר רכל יחיד ויחיד קבל עליו להתפלל בקיץ בזמנה ושיהי' אצלו כמו נדר דצריך התרה, רזה פשיטא רכל יחיד לא קבל עליו אלא ארעתא רצבורא ואם הצבור מתפללים שלא בזמנה גם הוא יקדים להתפלל בצבור אף שלא בזמנה מלהתפלל ביחידות בזמנה רכן הרין דראיתא בס' רל"ה סעיף א', גם מסתבר ראין אדם מקבל על עצמו בנדר כעין מנהג זה, ראל"כ מי שהלך ג' פעמים בלי הפסק להתפלל בבית הכנסת ורועה אח"כ להתפלל ביחידות יהא צריך היתר נדר, או מי שהתפלל ג' פעמים בלי הפסק מעריב בזמנה וכא אח"כ לביהכ"נ שמתפללין שלא בזמנה יהא צריך היתר נדר אם רועה להתפלל שם עם הצבור. וע"כ אין לחוש רק שמא הצבור בכלל קבל עליו מנהג זה כנדר, ולענ"ן זה כבר כ' החוס' בשבועות דף כ"ט ע"ב והובא להלכה בי"ר סי' רכ"ח סעיף ב' רכל נדרי הקהל הם על רעת כן שאם רוצים להתיר יתירו וע' לענין זה שו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' נ"ו, ומכ"ש בנ"ר רחיונן רמתחלה לא חקנו במקום שיהי' סירחא רצבורא.

י"ד.

בקהל ערת ישראל בברלין נתקן עפ"י מו"ר ר' עזריאל הילדעסהיימער זצ"ל שבער הנערים שאין יכולין לבוא לביהכ"נ לפני הצהרים, קורין אחר

הצהרים ב' או ג' שעות כל הסדרה וקורין ו' גברי ואוסרין ההפסדה עם הברכות ואח"כ מתפללין מוסף עד נמירא, ואח"כ מתפללין מנחה עם קריאה ג' גברי, ואף שיש לפקפק על זה (עי' ספר תורת חיים על אר"ח סי' קל"ה) מ"מ כבר הורה זקן.

וכתב ברנול מרבבה סי' קל"ה ראם בטלו בשחרית הקריאה ובמנחה מצאו מנחה אם יש פנאי לקרות כל הסדרה יקראו במנחה כל הסדרה ויקראו שבעה גברי כי כל יום השבת הוא זמן הקריאה. וכתב על זה בספר משנה ברורה ויקראו הסדר של שחרית קודם התחלת המנחה ואח"כ יאמרו אשרי ובא לציון ואח"כ יקראו קריאה של מנחה כנהוג עכ"ל. והנה זה הוא רק אם פעם אחת בטלו מחמת אונס, אך קשה לתקן כן לחלוטין. אמנם כרי שלא חשבת תורת קריאת ס"ת מן הנערים הנצרכים ללכת לבתי גימנאזיען ולשאר בתי ספר בש"ק תקנו ברוחק לעשות כן בכל שבת וגם מתפללין מוסף עם מנין ובורא אם נמצא עומק הדין אין לעמוד ברין עם תקון זה, אך עת לעשות לר' הפרו ויורחק.

ט"ו

ש א ל ה

אי אסור לעשן טאבאק בביהכ"נ.

ת ש ו ב ה

אף שבמחזיק ברכה שהובא בשערי תשובה סקנ"ר סק"ח הי' נראה שיש מי שמחיר, מ"מ צדקו רברי השערי תשובה שם רפשיטא ראסור לעשן מחמת קרושת ביהכ"נ שזה הי' כמו אכילה ושתייה, ובקושי התירו שאיפת הטאבאק עיין בשרי חמר ערך ביהכ"נ אות ז' הובא בס' אורחות חיים סי' קנ"א אות ג'. ועוד רירוע והנכרים מרקרקין מאוד ואוסרין העשון בבתי תפלות שלהן, ומעתה יהי ח"ו חילול השם, אם אנו נחיר זאת וע"כ פשיטא ראסור.

ט"ז

ש א ל ה

בעיר אחת הסכימו הפרנסים להעמיד בביהכ"נ שלהם כלי שיר הארגעל הירוע, והרב אשר שם אף שהשתדל בכל כחו לא עלתה בידו לבטל הסכמה זאת, אשר ע"כ רצונו לבחור הרע במעוטו ולהתיר להם שינגנו בארגעל בימי החול, כגון בחתונות וביום הולדת של המלך יר"ה וע"י זה יגרום כי לכל הפחות לא יחללו שבתות ומועדות. חוץ מזה הוא חושש שאם יניח את משרת הרכנות ויעזוב את מקומו בשביל הארגעל, יבוא לשם רב אחר אשר לא לבד הארגעל יתיר להם כי אם יגרום עוד קלקולים אחרים גדולים, וע"כ שואל הרב רעיר הנ"ל, אם יכול לשבת במקומו ולהניח לנגן בארגעל בימי החול.

ת ש ו ב ה

מ"מ נחזה את רעתנו הקלושה נפן נא אל משכנות הרועים המה הגבורים אנשי השם אשר כתבו פסק רינם בשנת התקע"ט בעת אשר פרצה הרעה

בראשונה, בעיר האמבורג, והתחילו שם מהרסים לפרוץ כמה פרצות ברח למרות עיני בר"צ רשם, והבר"צ והאמבורג אסף מכתבים ופסקים מכל גדולי הדור ויחזקו דבריהם בספר הירוע אשר נקרא בשם: „אלה דברי הברית". ושם קמו הנאונים חסידים וקדושים לאסור איסור על שלשה פשעים, ואחר מהם הוא אסור לנגן בביהכ"נ בשום כלי שיר בשבת ובי"ט אפילו ע"י אינו ישראל. והנה הנאונים רשם הסכימו כולם פה אחד שאסור לנגן בכלי שיר בביהכ"נ בשבת ובי"ט אפילו ע"י נכרי; אך אם מותר לנגן בחול בארגעל או אסור לא ראינו הסכמה ביניהם. ואחרי העיון מצאתי שם בין הנאונים שלש שיטות:

(א) יש מהם שכתבו סחם שאסור לנגן בשבת וי"ט, ולענין חול לא פסקו כלום, ואפשר רס"ל רבחול שרי, או אפשר רספוקי מספקא להו ולא רצו לחלוט הרין לאיסור או להיתר. ואלה הם: בר"צ רק"ק האמבורג (ריש ספר אלה דברי הברית) ר' משולם זלמן הכהן בעל כהונה (ארה"ב צר א'), ר' אליעזר בעל שמן רוקח (שם צר כ"ג), ר' אברהם טיקטין ברעסלא (שם צר כ"ה), ר' אהרן יושע ראזיטש (שם צר כ"ט), כ"ר רק"ק פאדובא (שם צר נ'), והנאון ר' עקיבא אינר כתב בפירוש (שם צר כ"ח): גם בחול עדיין אין ההיתר ברור, עיין מ"ש בבאר שבע סי' ע"ד טעם שאין אנו מחפלים בפרישות כפים ומרמה לאיסור ולא חקים לך מצבה יע"ש. וזה הטעם שידן גם בארגעל עכ"ל. ובכן אפשר לכל הנאונים הנ"ל לא היה ההיתר ברור.

(ב) ויש מהנאונים שהתירו בפירוש לנגן בחול ואלה הם: כ"ר רק"ק פראג ה"ה ר' אליעזר פלעקלש, ר' שמואל לאנדא, ר' ליב מעליש, וכתבו (שם צר י"ז): ומה שמנגנים בכלי שיר (ארגעל) בשבת קרש איסור נמור הוא לנגן, אפילו ע"י נכרי בשום כלי זמר, והמנגנים בקהלחנו בכלי זמרים בקבלת שבת, המנהג פה שמחוייבים המזמרים להסיר ולסלק מידם כלי זמר חצי שעה קודם ברכו עכ"ל. (ואפשר שלא התירו בחול אלא בשאר כלי זמרים ולא בארגעל) וכן פסקו עשרה רבנים רק"ק ליווארנא החתומים שם (שם צר ס"ו) וי"ל: וכולנו יחד אסרנו איסור לבלתי ינגנו (בארגעל) ביום ש"ק וי"ט ח"ו. ולא התרנו רק בחה"ט וערב שבת וערב י"ט קודם שחכנס קדושת שבת וי"ט לצאת ידי כל הריעות בידוע וגם את זה לא התרנו כי אם ע"י ישראלים אנשים אשר יראת ר' בלבם וכו' עכ"ל.

(ג) ויש מהנאונים הבאים על החחום שאסרו בפירוש לנגן בארגעל בביהכ"נ בין בחול בין בשבת. ואלה הם: ר' הירץ שיאר (ארה"ב צר ה') אפשר נרדור איסור משום איך נשיר וכו' וגם כן נדר קדושה עי"ש. הנאון בעל הח"ס (שם צר ט') במכתבו הראשון כתב מרלא חקנו אבותינו כלי שיר בחפלה אע"ג שמאחנו יצא השיר בעבודת בית המקדש ש"ס לא היו ניהא להו בהא מטעם מיום שחרב ביהמ"ק אין שמחה לפנינו וכו' איך נשיר וכו', ובמכתב שנית למד איסור חדש מדברי רב ספרדי בס' גונה צדק (אשר החליט להתיר) והעלה ראסור משום חוקותיהם, ועיין בשו"ת ח"ס חלק ו' סי' פ"ד ער צ"ו ובמה שנרמו שם על שו"ת ח"ס חח"מ, גם הנאון מהור"ר מרדכי כנעט (שם צר י"ח) כתב דאסור גם בחול משום חוקותיהם וסיים וי"ל ולפענ"ד הספק עצום ויש לאסרו עכ"פ מצד הספק, וכ"כ הנאון מהור"ר ר' יעקב ליסא בעל חות דעת (שם צר פ"א) שאיסור נמור הוא לשיר בעונב בביה הכנסת הן בחול והן בשבת ע"י נכרי, וכן פסקו הנאונים מהור"ר שמואל אב"ר רק"ק אמשטרדם (שם צר ס"א) ומהור"ר משה טוביה מזונטהיים האנוי

(שם צד ע"ו, מפקפק שלא תחבטל הכונה) ומהור"ר הירש לקא"ב וינסצענהיים בעל שו"ת שער נפתלי (שם צד פ"ה). ועיין בספר שו"ת מהר"י אסאד שם מובא תשובה ח' א"ח סי' נ"ט מרבו מהר"ם בנעט שאוסר בשבת לנגן באָרגעל ולא הזכיר ראף בחול אסור, עיי"ש ואפשר רכך היה השאלה לענין שבת ומשום רבחול ספוקי מספקא ליה לא הזכיר מזה.

ובשנת ה' תקפ"פ יצא לאור הספר הנחמד צורור החיים מהרב הגאון ר' אברהם לעזענשטאטם אב"ד דק"ק עמרען והוא העלה ג"כ רלנגן באָרגעל אסור בין בחול בין בשבת משום ובחוקותיהם לא תלכו.

בשנת תרכ"ג חיבר הרב הגדול מו"ה רוד רייטש אב"ד דק"ק זאָהריא (אָבערשלעווען) חיבור נחמד בל"א, "ריא אָרגעל אין דער זינגאָנגע" ובו האריך בטוב טעם ורעת לכבר איסור האָרגעל בכל צדדיו, העלה ג"כ ראף בחול אסור לנגן בו משום ובחוקותיהם ושם הביא ג"כ גוטאכטען לאיסור מריני בערלין ה"ר הג' ר' אלחנן ראָענשטיין ומהר"ם דר. זאָס וצ"ל. — ובשנת תרכ"ב כבר השמיעו את קולם במ"ע, "איוראעליט" נומ. 2, 3, 4 הרב הגדול מוהר"ר מאיר ר"ר לעהמאנן וצ"ל ולהכריע בין חיים למתים הרב הגדול מוהר"ר משולם זלמן ר"ר קאהן ג"י לכבר איסור האָרגעל בטוב טעם ורעת וכן נרפס פסק דין מהרב מהור"ר ישראל שווארץ אב"ד דק"ק קאָלן באיוראעליט נומ. 1 שנת 1865. וכולם הסכימו לאסור בין בחול בין בשבת. — וכן כתוב בהודעה נאמנה שלנו, אשר אנחנו נותנים לכל תלמיד בית-מדרשו פה ברלין ביחד עם התרת הוראה, איסור האָרגעל משום חוקותיהם. — וא"כ אסור בין בחול בין בשבת. — וכן ראיתי להרה"צ מוהר"ר שמשון רפאל הירש וצ"ל בפירושו ליוקרא י"ח ג' שאוסר האָרגעל משום חוקותיהם בין בחול בין בשבת. גם הגאון מהר"ץ חיות בספרו מנחת קנאות דף ה' ע"ב כתב רבאָרגעל יש לאו בחוקותיהם לא תלכו כמ"ש הרמב"ם בפ"א מהלכות ע"ז דברבר המיוחד לע"ז אסור להתנהג אצלנו. — אך ראיתי להרב ר' אברהם זוטרא בספרו מלחמות ה' שנרפס בהנוכח תקצ"ו שברבר מאיסור אָרגעל בשבת ואינו אומר איסור בחול אלא אם זמן נשי עיי"ש צד 108 עד 111.

ועתה נחזי אנן לכבר הרין על כוריו, ויען כי המתירין החזיקו את ידם ואמרו שהיה גם בבית המקדש כלי שיר שהיה רומה לאָרגעל, וגם הביאו ראיה מהאָרגעל שהיה בק"ק פראג, על כן נחקור תחילה על הרברים האלה.

כלי-שיר מגריפה שהיה בבית המקדש.

גרסינן בערכין י' ע"ב א"ר מתנה אמר שמואל מגריפה היתה במקדש עשרה נקבים היו בה כל אחד ואחד מוציא עשרה מיני זמר נמצאת כולה מוציאה מאה מיני זמר במתניתא תנא היא אמה ונכזה אמה וקחא יוצא הימנה וכו' ע"כ. ועיין בירושלמי פ' החליל ובסדרש ילקוט קהלת רמז תתקפ"ט דשם פליגי רב ושמואל בצורת המגריפה. ואמרו המבארים כי זאת המגריפה היא כלי שיר כמו האָרגעל. אמנם מבואר במשנה חמיר פ"ה מ"י שהמגריפה עיקר שמושה היה לדברים מיוחדים ולא לשיר עם הלויים הן אמת שהחזו"ט כתב שם שהמגריפה רכאן אינה המגריפה רמשנה ח' פ"ג ורש"ס ערכין שהיה כלי שיר חשוב, דזה א"א שזירקוהו שלא ישבר קניה עיי"ש. אמנם כל רואה יראה כמה מן הרוחק הא לומר שהיו ב' מיני כלי קול במקדש ושניהם שמם מגריפה. וכבר באר דבר זה היטב הראב"ד ו"ל בפירושו

לפינ מ"ח רחמיר שכתב וז"ל: ווו שקראו מגריפה על שם שכמו שמגריפה נורפת הרשן יחד כך אותו הכלי מחבר מיני זמר יחד והא רחנן לקמן וכי נטל את המגריפה וורקו וכי האי וריקה לאו וריקה ממש שהרי מי מוציא קול ע"י וריקה אלא האי וריקה היינו כראמרינן נורקה מפי החבורה רהיינו שכל א' וא' כיון לדעת חבירו ויצא מהם הדבר כמו פתאום שלא היה יודע מה ברעת חבירו אעפ"כ כונו לדעת אחת משום אנב חכיבא להו מלחא לאומרה לא הסתין א' לחבירו ויצא מהם הדבר מהרה, כך בכאן נבי מגריפה רכשהו רוצין לשורר בה לא היו מוציין כל הקולות יחד אלא פעמים קול זה ופעמים קול זה כדרך שמנגן בכנורות שמרבים עניני קולות כדי לחקן הנגינה ובה היה מהחיל לשורר וממנה היו יורעים הלויים שכבר נכנסים לדבר בשיר אבל בכאן כשהגיע בין האולם ולמזבח ורקו כולם בפעם אחת רהיינו שכל הקולות שהיו בה היה מכחין להוציא ביחד ולפיכך היה קול גדול שלא היה אדם שומע את קול חבירו גם כשקול גדול נופל בפעם אחת נראה כיצא פתאום עכ"ל. — הרי רהיה היא המגריפה דערכין ורחמיר פ"ה, והחוי"ט אילו היה רואה דברי הראב"ד היה חוזר מדבריו. — וא"כ חזינן דהמגריפה היתה משמשת לדברים מיוחדים ולא כשאר כלי שיר. וכן כתב הרב ר' אברהם משער אריה בספרו שלטי נבזרים פ"ו דלגדול קול המגריפה לא יכלו לויים לשורר עמה עיי"ש. ולפינ אין המגריפה רומה כלל לארנעל. — אמנם אף אח"ל דהמגריפה היא כלי שיר חשוב כמ"ש החוי"ט אכתי איכא לספוקי וכמו שהעיר כבר הרב הגאון מהר"ם בנעם ראיא ספק עצום אם היה אָרנעל במקדש, ויפה העיר תלמידו הרב מוה"ר רוד רייטש בספרו הנ"ל צד 26 ריש ראה שלא היה ארנעל במקדש מסוגיא דערכין הנ"ל דאמר רשב"ג לא היה הררולוס במקדש מפני שקולו עב (כן ג' הערוך) ומערבב את הנעימה (נעימה הוא בלי"א „מעלארע" והמתרגמים „לעבליכקייט" טועים) ועיי"ש בתוספתא וכן איחא בירושלמי סוכה פ"ה לא היה ארדבלס במקדש מפני שהיה סורח את הנעימה. ושם אמר רשב"ל עונב זה ארדבלס וכבר פ' יפה ר' בנימין מוסאפאי הררולוס וארדבלס שהוא לשון יוני (hydraulus) והוא בלי"א חאזוערָאָרנעל שנשתמשו בימים ההם הרבה לנגן בו בפני שרים (ע' ערש אונר גרובער ארטיקעל (hydraulus) ורשב"ג העיר שלא היה במקדש מפני שמערבב את הנעימה וכן החליטו כווננו המנגנים המפורסמים מייערבער וכארטאלרי שהארנעל מערבב את הנעימה כאשר העיר על זה הרב ר' רוד רייטש שם בספרו. היוצא לנו מזה שנראה שלא השתמשו בארנעל במקדש לשיר. — אמנם כן אף אי היו משתמשים בו במקדש לא ערף מסעבה שהיתה אהובה בימי האבות ואחר כך נעשית שנראה מפני שעשאוה חוק לעבודה ורה. — ונרבר עוד מזה לקמן בע"ה.

הָאָרנעל בק"ק פראג.

המתירין מביאין ראיה מבית הכנסת על תנאי בפראג שהיה שם ארנעל ואין מוחה בדבר. וראיתי בספר אלה רבני הכרית הנ"ל שהעירו על דבר זה הגאון מ"ה הירץ שייאר, וז"ל (צד ה') בק"ק פראג, עיר גדולה לאלקים, בחוכה חשעה בתי כנסת וכגדולה שבהם נהנו לומר ולקבל שבת בכלי זמר וכי ע"כ. והחתם סופר (שם צד ל"א) וז"ל ואבותינו ספרו לנו, שבימי קדם היה עונב בפראג בבית הכנסת על תנאי וכי גם אנו מקובלים שפסקו נגינתם בפראג סרם אמרם סומור שיר ליום השבת, ומ"מ אסת שבפראג השיר היה להם בעונב, גם שנו מהנגון המיוחד להם, אבל בכל שאר בתי כנסיות שבכ"ר

גדולה לא' הלזו לא עשו ככה, וגם זו משנתקלקלה שוב לא חקנוהו עכ"ל. (אמנם הרב דהאמבורג כתב לי שלא הי' אָרנעל בכה"כ אלסניא אלא בכה"כ מייזעל).

והנה הראה לי הב' המושלם הבקי בספרות העברית כ"ה יעקב וואנגער גר"ו סדור אחר ישן משנת חל"ה לפ"ק (ואח"כ הראה לי חלמירי הב' הנעלה כ"ה אלכסנדר מארקס סידור זה מכורך ביחד עם ספר שפתי ישנים שנרפס באמסטרדם שנת ת"ם. ונראה מזה שגם אותו סידור נרפס באמסטרדם) שנרפס בו זמר קודם לכה דורי וכחוב על גבו וז"ל: זמר נאה מר' שלמה זינגיר ז"ל שמנגנים בק"ק פראג בכ"ה מייזל ז"ל בעונב ובנכלים קודם לכה דורי, עכ"ל. ומבין השורות של השיר הזה ניכר הטעם למה החירו לקבל שבת ככלי זמר שכתוב שם חרוז אחר כזה הלשון „הן שבת הכלה עם החתן, בתפארת וגדולה, אם נשמור שחים כהלכתן, נוכה מיד לנאולה, ואז האל, ישלח גואל, כרינה כוא יבוא, זה היום עשה אל שמחת לבו נגילה ונשמחה בו.“ נראה מזה שמפני שהחירו לנגן לכבוד חתן וכלה, נ"כ החירו לכבוד שבת מלכתא וישראל בן זונה שהם נ"כ כחתן וכלה, עכ"פ נראה מכאן שבימי קדם בכה"כ מייזעל בפראג היו מנגנים בעונב ובנכלים, אף שאח"כ בסלווה בערות הח"ם. — והרב מוהר"ר אברהם עמרין בספרו צרור החיים רף ו' ע"ב כתב וז"ל: ומה שהביא בעל הגונה שספרו לנו מק"ק פראג שהיה שם מקדש אָרנעל בכיה"כ, אולי נכנחה הכית הכנסת עם האָרנעל הזה, בעור שלא היה מנהג זה בעבורם וכאמת כפי ששמענו עמדה בית הכנסת הלזו מזמן בית שני, וכאשר נתקנה בהיתר, שוב לא היה האיסור חוקת העכ"ם חל עליה, ולא זה ממקומה. אבל כאשר נפלה באמת אין מקימה עור, מפני שבעת נפילתה כבר הנהינו כלי שיר זה, ר"ל באָרנעל, בבתי עבודתם לשם עבודתם דוקא ואסורה. עכ"ל. — אמת ש"ל שבעת הקמת האָרנעל בפראג לא היה מיוחד עור לבית עבודתם דוקא, כי כידוע לא היה האָרנעל בימי קדם נפרץ כ"כ בבתי עבודה שלהם. אך כיון שראינו שבכ"ה מייזעל היו מנגנים בעונב, יותר טוב לוטר שלמרו להם היתר כאשר חשבו ראונעל כתיב כאורייתא בין כלי המקדש שהוא גבל או עונב או שחשבו כאשר כתב בעל שלטי הנבזרים בפרק י"א שאפשר שהוא מנים שנוכר בכתיב קדש, וסברו כיון דלאו מיניהו גמרינן מותר כדלקמן אות ר' ועיין אות ה'. וכיון שאח"כ בסלווה הוכיח סופו על תחילתו שטעות היה בידם. ואין להביא ראיה ממנהג קהלה אחת ולסגור העינים בפני מנהגי שאר קהלות קדושות שלא ראינו ולא שמענו מנהג כזה, עד העת אשר נכרה יד המהרסים. עור אפשר שבק"ק פראג סברו כיון רשנו מהנגון המיוחד להם וגם לא היו מנגנים בשבתות וי"ט, אלה השנויים היו מיכחים דלא ללכו בחוקותיהם. אמנם בודאי אין לסמוך על סברות כאלה בשאר מקומות.

איסור האָרנעל משום חוקותיהם.

דבר ידוע שאף שלרוב הפוסקים הנוים אין מוזהרין על השחוף, מ"ם לישראל שחוף אסור במיתה כשאר ע"ז, וא"כ חוקותיהם אסורים לישראל משום חוקות ע"ז. ויש לחדנם כאן במכתבנו מלה ע"ז בל"א „פרעמער קולטוס" ולא במלה „נאטצענדיגענסט". — והנה לענין איסור חוקותיהם יש סתירה בין סוגיא רע"ז רף י"א ע"א ובין סוגיא רסנהדרין ג"כ ע"ב, רבע"ז מסקינן דלכך שורפין על המלכים משום רשריפה לאו חוקה היא אלא חשיבותא היא

והיינו כמו שפירש"י רלאו חוק ע"ז הוא לשם ע"ז אלא שמראין שמי ששורפין עליו מיתחו חשוכה להם, ובסנהדרין מסקינן שריפה שרי משום רכיון רכתיב באורייתא לאו מיניהו גמרינן. משמע דלכ"ע חוקה היא והוא אסורה אי לאו רכתיב באורייתא. ולישב זאת הסתירה נאמרו תירוצים שונים, ויש כאן שיטות שונות.

(א) הר"י בחוס' ע"ז י"א ע"א ר"ה שלא, תירץ דתרי גזני חוקה הוא א' חוק לע"ז, ב' חוק הכל ושטות (אבערנלייכשער געברודן). ולענין חוק לע"ז לא מהני מה רכתיב באורייתא, דהא חזינן כמצבה דאף שהיתה אהובה בימות האבות מאחר שנעשית חוק לע"ז שנאה והזהיר עליה, ועל כן מזכיר הש"ס בע"ז דכ"ע לא חוקה היא כלומר לאו חוק היא לשם ע"ז, אבל ס"מ הוא חוק הכל ושטות ולזה מהני מה רכתיב באורייתא ולא מיניהו גמרינן, וא"כ אנו עושים משום רכתיב באורייתא ולא משום הכל ושטות שלהם, וזאת היא המסקנא דסוגיא דסנהדרין. היוצא לנו מזה דחוק לע"ז אסור אפילו כתוב בתורה, ושאר חוקות אי מיניהו גמרינן אסורי ואי כתיבי דלא מיניהו גמרינן שרן. וכן כתב הריטב"א בח"י שני עיי"ש. ולפ"ז האגנעל אסור שהוא חוק לע"ז, כמ"ש כל הנאונים עיין גם צרור החיים.

(ב) הר"ן בחידושי לסנהדרין ג"כ ע"ב כתב וז"ל: ורבנן כיון רכתיב סייף באורייתא לאו מיניהו קא גמרינן, י"מ שהטעם כזה לפי שהתורה קדמה להם ואינו מספיק שבכל הדברים ג"כ יש לך לומר שלא קדמו הם אלא הטעם הנכון שהתורה אסרה כל סנהג מיוחד לנימוסי ע"ז שמא ימשך האדם אחריהן כמותן וכן גמי אם הכותים נהגו באיוה מנהג שאין לו מכא דרכי הסבע ולא נחאמת בנסיון העושה כמותן יש בו משום דרכי האמורי וכדאמרינן במס' חולין (ע"ז ע"ב) אילן המשיר פירותיו טוענו כאבנים וסוקרו בסיקרא ומקשינן בנמ' בשלמא טוענו כאבנים כי היכי דנכחוש חילי' אלא וסוקרו בסיקרא אמאי ומתריך דתניא וטמא טמא יקרא כרי שידעו רבים ורבים יבקשו רחמים עליו, הרי נתבאר שהחלמור לא היה חמה למה טוענין האילן כאבנים דרבר טבעי הוא להכחיש האילן שאפשר שמחמת שכחו גדול משיר פירותיו והטעינה כאבנים טוב לו מדרך הסבע אלא וסוקרו בסיקרא למה כלומר שזה הענין הוא מדרכי האמורי שאין לו מכא דרכי הסבע ולא נחאמת בנסיון, ומתריך דתניא וטמא טמא וכו', וכן פ"י הרמב"ם ז"ל. עכ"ל (אולי צ"ל הרמב"ן ז"ל). וכ"כ הר"ן בקיצור בהלכות בע"ז וז"ל: שורפין על המלכים ולא מדרכי האמורי אינה מדרכי האמורי לחוש שלא תעשה כמעשיהם לפי שלא אסרה תורה אלמא חוקות של ע"ז ודברים של הכל ובטלה וכולן יש בהן סרך ע"ז אבל דברים של טעם שרו ובשריפה על המלכים טעמא איכא לשרוף לכבודן כלי חשמישן שאין אדם אחר עשוי להשחמש כמה שנשחמש בו הוא עכ"ל.

היוצא לנו מזה להר"ן גמי כל חוקות של ע"ז או מנהג מיוחד לנימוסי ע"ז אסור בכל גזנא, אבל בשאר חוקות דבר שיש בו טעם והוא מיוחד דרכי הסבע שרי, ואם לא אסור, ומאי דקאמר הש"ס רכתיב באורייתא היינו לומר שיש בו טעם הנון. ולפ"ז האגנעל אסור שמייוחד לע"ז.

(ג) הרבנו יונה בחידושי לסנהדרין שם כ' פ"י א' שאינו מוכן ונראה שהוא מה שהביא הריטב"א בשם חוס' שנעתיק לקמן בע"ה. ובשם י"א כ' רבנו יונה דה"פ דהכא והתם חר טעמא הוא דהתם הכי קאמרינן אלא כיא שריפה לאו חוקה היא כלומר כיון ראשכתן שריפה באורייתא וראי דלאו חוק ע"ז הוא אלא חשיכות בעלמא היא שאילו היה חוק ע"ז לשרוף איך היו

שורפין מתחילה ואיך היתה שריפה בתורה אלא ע"כ לאו חוק ע"ז הוא והבא נמי אסרינן ורבנן כיון דכתיב סיף באורייתא לאו מיניהו וכו' אלמא אית לן למיטר דלאו חוקה אלא חשיבות היא שעשו להם הנוים עכ"ל. — גם לפי פ"ז זה אינו מותר בכתיב באורייתא אלא חוק של עמים הקדמונים ראינא למיטר מכתבי באורייתא ע"כ לאו חוק ע"ז הוא אבל בחוק מאוחר וראי לא סהני מה דכתיב באורייתא מידי דהווי אמצעה דהיתה אהובה בימי אבות ונעשית שנאה מפני שעשאה חוק לע"ז אחרי כן. וא"כ גם הארגעל אסור.

(ד) הריטב"א בע"ז שם מביא בשם תוס' תירוצ' דסוגיא רע"ז וסנהדרין פליגי אהררי והאי דהתם (דסנהדרין) עיקר דהיא רוכתא, וא"כ לפ"ז אי כתיב באורייתא דלאו מיניהו נמרינן מותר בכל נזנא אפילו בחוק שעשאה לע"ז. וצ"ל לפ"ז דהא דמצבה שאני דאסרה תורה בפירוש, ואי קשיא ולינמר מיניה צ"ל דהיה לו לש"ס שום רחוי דליכא למילף משם. מ"מ גם לפי תירוצ' זה ליכא למשרי הארגעל, דהא דאיכא ספק עצום אי כתיב באורייתא, ועוד דהא אנן סהרי דמיניהו נמרינן וכל עיקר כוונת המהרסים הייתה להתרמות להם, ואף שכחשו זאת בפיהם הלא ידוע שלא עשו זאת אלא לנקר עיני האנשים היראים.

(ה) המהר"ק, הובא בב"י י"ד סי' קע"ח, כתב דאין לאסור משום חוק אלא באחר משני חלקים, הא' הוא הרבר אשר אין מעמו נגלה רכיון שעושה דבר אשר אין בו מעם נגלה אלא שהם נוהגין כן או נראה וראי כנמשך אחריהם ומה ה' להם. והמין השני הרבר אשר שייך בו פריצות ע"כ והביאו הרמ"א לפסק הלכה בסי' קע"ח ס"א בהג"ה. והנה המחיר הארגעל בספר נונה צדק סמך יתירותיו על דברי מהר"ק אלו וכתב דג"ר אינו דבר משונה וגם אין בו משום פריצות. אולם כבר השיב עליו ר"א עמרין בסי' צרור החיים דף ו' והראה שגם בארגעל יש בו אחר מסעמי האיסור שכתב מהר"ק והוא היותו חוק חסוה שהארגעל אין משחמשים בו כי אם כתיב עבדתם ושם אין משחמשים בכלי שיר אחר והארגעל מוקצה לעבדות בית תפלתם וע"כ הרחיקו משמחות של חול ע"ש. — ופשוט נראה דמהר"ק מורה לר"ן וחס' דבחוק של ע"ז בכל נזנא אסור.

חוק מזה כבר כתב מהר"ם בנעם (ארה"ב י"ח) שרברי מהר"ק חסוהים מסוגיא דסנהדרין דחיונן דאף דאיכא טעמא דבא כסיף' שלא לעשות לו מיתה מנולת מ"מ אי לאו דכתיבא באורייתא הווי אסור וכן כבר השני הנרי"א בהנהגותיו לס' קע"ח על המהר"ק ועל הרב מסוגיא דסנהדרין ע"ש. ומ"ר מהר"ם שיק בחשובותיו ח"ד סי' קס"ה רוצה ליישב דמהר"ק ורמ"א ס"ל דפליגי סוגיא דסנהדרין ורע"ז והלכתא כסוגיא רע"ז ואח"כ ח"י עור שם בענין אחר והעלה דכל העושה מעשה או עבודה כדי לרמות עצמו לאומות עובר בכמה לאוין ע"ש וכל שהוא חוק לע"ז אפילו היא כתיבא אסור. גם יש לפרש סוגיא דסנהדרין למהר"ק כמ"ש לעיל אות ב' להר"ן. — הנך רואה שלכל הריעות יש בארגעל איסור באורייתא משום חוקותיהם. — ועיין עוד אי"ח סי' נ"ג סעיף כ"ה איסור לנגן בנגינותיהם. ובכ"ז בחשובות סי' קצ"ו דבמיוחד לע"ז וראי אסור. וא"כ ה"ה כאן. ועי' משא ומתן ברין חוקות הנוים במ"ע „איוראעליס" שנת 1866 צד 533 שנכתב שם בסוב שכל מאח מ"ר מ"ה עזריאל הילדעוהיימער וצ"ל.

איסור הארנעל משום חקות האפיקורסים.

שנינו במתני' חולין מ"א ע"א אבל עושה גומא בתוך ביתו וכו' ובשוק לא יעשה כן שלא יחקה את המינים ופירש"י יחזיק יריהם בחוקותיהם יחקה לשון חוק ואיתא שם בכרייתא ובשוק לא יעשה כן משום שנאמר ובחוקותיהם לא תלכו ואם עשה כן צריך בדיקה אחריו. — ומענה אני אומר שאף אם נצטר לומר שאין בארנעל משום חוקות ע"ז מ"ט אין להחירה משום שמחקה בזה האפיקורסים (כלומר שמחזיק יריהם בחוקותיהם), שהרי ידוע שהתחילו בזה המהרסים לפרוץ פרצות ברת ר', חללו שבת בפרהסיא שנו התפלות וכפרו בביאת המשיח ועוד תועבות אחרות חברו עם הארנעל למרות עיני הרבנים החרדים לרב ר'. ועתה אם נחיר הארנעל הלא יאמרו המהרסים הלא בחוקנו לקחנו לנו קרנים והרבנים עונים אמן אחרינו. ועוד מעט ויחירו גם שאר איסורים אשר (כפי רעתם) אין רוח העת סובלתם. ובאמת הנסיון מעיד שהעם לא יספיקו בהיתר מעט כי אם מושכים העין בחבלי השוא ובצדק כתבנו בהודעה נאמנה שלנו אשר הארנעל „נהיה לשורש פורה ריש ולענה לעבירה גוררת עבירות אחרות ותועבות גדולות, כי לא יארכו הימים ולרגל הארנעל קול מקהלות נשים שרות נשמע בתיכל ר'. ובסדר התפלה אשר קבלנו מאבותינו נפרצה פרצה אחר פרצה, ונהרסו שחות העבודה שכלב על ידי הוספה וגרעון, עיי' שנויים וחלופים אשר יענו ויעירו, כי כפרו המתרסים ובטעמו בהבטחות ה' עיי' נביאיו, להשיב שכינתו לציון וסדר העבודה לירושלים באחרית הימים". וא"כ בוסננו יש איסור יותר בארנעל מפני שמחקים בזה המינים והאפיקורסים ומחזיקים את יריהם בהריסות האמונה והדת.

לא אדבר על איסור הארנעל משום אבל על חורבן בית המקדש, אף שהרב מוהר"ר משולם זלמן הכהן נ"י במאמרו הנ"ל באיזראעליט הראה בטוב טעם שכל מי שמחאונו ומתאבל על ירושלים לא יאבה לשמוע את שיר ר' על ארמת נכר, והמיטבים לבם בשיר הארנעל כבר מאסו בנאוהו שחזיקה ע"פ נביאינו, והעמאנציפאטיון היא להם הנאוה האמתית וע"כ מוחקים בתפלה כל המאמרים המרברים מבנין ציון וירושלים. — ככל זאת לא אדבר לאסור הארנעל מטעם זה יען שהשאלה היא שלא להחירה כי בחתונות ולכבוד המלך, וכבר החירו לנגן בחתונות. וכן יש להחיר לכבוד המלך יר"ה. אמנם כן כל ירא שמים יבחר בעת הזאת כלי שיר אחרים, אבל לא הארנעל שיש בה משום חוקות ע"ז בחתונות. וכן יש להחיר לכבוד המלך יר"ה. אמנם כן כל ירא שמים יבחר בעת הזאת כלי שיר אחרים, אבל לא הארנעל שיש בה משום חוקות ע"ז וחקות האפיקורסים. — סוף דבר ברירא לן שאין להחיר הארנעל בשום אופן מפילו בחול וראיתי בלקט הקסמ א"ח הלכות בית הכנסת ובה"מ וז"ל: ועיין בס' השירים על דבר ניגון המוזיקה בכ"ה עכ"ל. וכמראה לי שהוא ס' השירים אשר לשלמה לה"ר שלמה מן הארומים מנסובה, ר"ו שפ"ג. ועפ"י קאטאלאג של בן יעקב יש שם פסק הרי"א רי מונרינא וב"ד רויניציא להחירא נגד עוררין לאיסורא. ויען שהספר הזה אינו תחת ירי לא אוכל לשפוט עליו ולא ידענא מה הדבר אשר החירו הב"ד הנ"ל. מיהו אם רב אחר מאונס או מרוחק יתקע עצמו לדבר הלכה להחיר את הארנעל לחתונות ולכבוד המלך, כאשר שהוא סומך עצמו על קצת המחירין שלא אסרו אלא בשבת, וגם יש לו קצת התנצלות שכיון שאינו מנהג לעבודה ר' רק לכבוד חתן וכלה ולכבוד המלך אינו הולך בחוקותיהם, שהם מנגנים בעבודה ובימי החג שלהם — הסומך עצמו בשעת רוחקו על היתירים כאלו, בשביל חטא זה אין ברעתי

לבטל רשות החרת הוראה שנחתי לתלמיד אך חוב עליו לפרסם הרבר איך וכיצד החיר כרי שלא ילמדו ממנו להחיר מכל וכל וצ"ע וכשיבוא מעשה כזה לירדו נעין ונתישב ברבר. — נעשה ונכתב יום ר' ב' רר"ח אדר ראשון חרנ"ז לפ"ק. אח"ז ראיתי מאמר השכל בענין פרגעל מהרב"י דוד אפפנהיים מנרי בעטשקערעק במ"ע ישורון להר"י קאבאק חלק ה' שנת 1865 שהחליט שהארגעל אסור עפ"י השכל והמרע ועי' בשו"ת מכתם לדוד לר' דוד פרוו שמחיר לנגן בשמחת תורה רוקא בביהכ"נ בכלי שיר הנקרא פאגריי"ש עי"ש הא"ח סי' י"ט.

ב"ה בחדש אדר ראשון חרנ"ז לפ"ק.

שוכס"ס להרה"ג יושב בשבת תחכמוני

מכ"ח ימחול נא אם אסריח אותו להציע לפניו רבר הלכה הלזה. הנה השאלה הרצופה כזה באה לפני מאחר מחלמירנו, וכתבתי עליה החשובה הנוכחית והסכים עמי מו"ר הג' מוהר"ר עזריאל הילדעוהיימער נ"י אולם יען שהרבר הוא רבר קשה שאינו מפורש בפוסקים ויש להראות פנים לכאן ולכאן, וגם הוא רבר גדול כמעט כריני נפשות, כי אפשר שיקרה רבר כזה לרבנים רבים שספלי חלי בהו, והיו חייהם תלויים, על כן אסרתי שלא אומר לתלמידי כזה קבלו דעתי, ער אשר אציע רברי לפני איזה חכמי הדור, למען יהיו גם הם את רעתם הרמה, ומעתה שאלתי ובקשתי לפני מכ"ח שישים עינו ועיונו על הרבר הזה ויחרון את משפטו לרחק או לקרב לאסור או להחיר. ובברכת שלי' מו"ב חנני ריש ומוקירו כערכו הרם

הק' דוד צבי האפפמאנן.

מכתב זה שלחתי לחמשה רבנים ה"ה הרה"ג מו"ה אביעזר אויערבאך אב"ד רד"ק האלבערשטאדט, הרה"ג מו"ה בנימין זאב פליכענפעלד אב"ד רד"ק פאזען, הרה"ג מו"ה מרדכי עמרם הירש אב"ד רד"ק האמבורג, הרה"ג מו"ה מרדכי האראוויטץ אב"ד רד"ק פראנקפורט דמאין והרה"ג מו"ה משה אריה באמבערגער אב"ד רד"ק קיווינען. והשיבו כולם לאיסור חוץ מן הרב מוהר"ר מרדכי האראוויטץ שנמנע מלחזות דעתו אחר אשר כבר הורה וקן מו"ר הנאון מוהר"ר עזריאל הילדעוהיימער נ"י. ועין בס' שרה חמר ערך בית הכנסת מה שהביא בענין זה מחשור' לב חיים.

י"ז.

לענין מכירת בית הכנסת של ערת ישראל בקאנניזובערג להערה הראשית רשם. הנה ידוע רביהכנ"ס של כרכים אין מוכרים. אמנם כתב חס"ז סי' קנ"ג ס"ק ו' ראם רוצים למכור שיחפלו בו אחרים מוכרים, והביאו האלי' רבא. וכתב בספר משנה ברורה ס"ק ל"ד רוקא אם יתפללו בו רבים מותר רמאי נ"מ להני ראתו מעלמא אם הביהכנ"ס שיך לאלו או לאלו עי"ש מה שמראה מקום על הפס"ג להשיג על חס"ז. והנה בני"ד אף שנוחין הביהכנ"ס לעדה הראשית מ"מ יתנו תנאי שיאסר ביהכנ"ס שיחפלו בו קהל ערת ישראל כמק"ל. אך הא חתנה אם יומסר לקהל רצייתי לרינא דפוסקים, א"כ בסוחים אנו שלא יעשו מביהכנ"ס כנגד הרין, אך העדה הראשית רד"ב אינם נוהגים כדת ש"ס

ופוסקים, וא"כ מי יודע אם לא יקום דור חדש ויעשו מביהכנ"ס הזה רעפארטשול. אשר ע"כ אין למכור אלא עפ"י בטחונות שהביהכנ"ס ישאר לעולם בית הכנסת עפ"י דינא רפוסקים. וע"י בשו"ת שמש צדקה חלק א"ח סי' י"א שאין קונה ביהכ"נ רשאי לשנות המנהגים שנוהגים שם מקדמת דנא (והובא בס' עקרי הד"ט).

י"ח.

ש א ל ה.

בביהכ"נ של חסידים פה בערלין הארון הקדש קטן מהכיל כל הס"ת שהם עתה שם והם מוכרחים לעשות ארון הקדש חדש גדול ממנו ורוצים ליקח לזה הארון החדש מה שלמעלה על הארון הישן שנקרא אויפזאטץ, והארגו עצמו הישן רוצים להשתמש להניח בו שאר ספרים של ביהמ"ד, כחומשים, ש"ס וכו', ונשאלתי אם יש היתר לעשות כן ובאיוה אופן.

ת ש ו ב ה.

מצאתי בספר מחנה חיים מהרורא א' סי' א' שאלה באחד שעשה ארון לס"ת וברכות השנים נתקלקל הארון ברקבון ולאחר התיקון נתקצר ולא יכול הספר לעמוד בו, אם מותר לעשות מארון זה ארגו לספרים... והשיב שמותר להניח בתוכו ספרים לפי שעה עד שיוכל למכור אותו ולעשות מרמי מכירתו סיוע לס"ת אצל צבור אשר יכתובו ס"ת שאו הוא מעלה ברמ"ס ג"כ והכל טוב מלגנוז כפי סברת הס"ז בס' קנ"ד סק"ז דטוב יותר לשמש בו קרושה קלה מלגנוז שום קרושה. והאריך שם ליישב הקושיות החמורות שהקשו על הס"ז הנאונים תבואת שור בחירושו למגילה כ"ו ע"ב והפרי מגדים במשבצות והב ונוכ"י מהר"ת י"ד סי' קע"ד (וקצת חירוצו כיון אליו ג"כ בשו"ת אבן יקרה או"ח סי' מ') אולם הקשה על הס"ז ב' קושיות. א' שהביא רא"י מטמטפת שבלה לנידון ירד"י שקהל עשו ארה"ק אחד, והוא פלא רש"ס אחר חסרון במטמטפת ואינה ראויה עוד לתשמיש ראשון אבל בנידון ירד"י שהקב"ה הרחיב לנרחי ישראל אבל עכ"פ הספר יש כאן וארה"ק ראוי עוד לתשמישו רק הם בחרו לרומם בית אלקינו מנ"ל שמותר הארון לספרים. ולענ"ד נראה לתרץ דהס"ז מירי כמו בנידון ירד"ן שהארון קטן מהכיל כל ס"ת אשר התגברו לאחר שהרחיב השם לישראל. והנה ידוע דעתה אין בכל בתי כנסיות יותר מארון הקדש אחד והוא מיוחד לכל הספרים אשר ינתנו לביהכ"נ, וא"כ אם אין הארון מכיל כל הספרים הוי כמו ביחיד שיש לו ס"ת אחד והארון נחשטן להכיל האחר, דכמו רש"ס הארון מיוחד לס"ת אחד כמו כן בביהכ"נ הארון מיוחד לכל הספרים, וא"כ כשנתרכו הספרים, הארון אינו ראוי להיות מיוחד למה שהוקדש ויצטרך ננייה, וא"כ שפיר קאמר הס"ז דטוב להשתמש בקרושה קלה מלגנוז. רחא מוכרחין ע"כ לעשות ארה"ק אחר, וא"א להיות בביהכ"נ ב' ארה"ק. שנית הקשה המחנה חיים על הס"ז שהביא ראיה מטמטפת שבלה עושין תכריכין למת והוא פלא גדול הלא מבואר שם בגמרא דזה הוא נניוה ומקיים בו נניוה ומה שהמת כדוך בו אין זה שימוש דבמחית חפשי, וכ' עוד ואולי ע"ן דאמרנו עושין תכריכין למת משמע דמתקנים כרמותו וכצלמו ומחתכים לחפור למת מלבוש זה יהי האיסור לעשות שאינו מורה על נניוה וככל זה אינו שוה לי הלא הס"ז לא

מחיר רק תשמיש קרושה קלה טוב מגניזה ואטו מת קרושה קלה הוא מת אסור בהנאה אבל איוה קרושה יש בו וע"כ שם ההיתר רזה היא הגניזה וכו' והניח בצע"נ. ולענ"ד אין כאן קושיא לפמ"ש בחשוכת ח"ס ח"ו סי' י' דצריך להבין מ"ט החירו לעשות מטפחת תכריכין למת מצוה נהי שזו היא גניזתן מ"מ תשמיש קרושה איך ישתמשו בו חול וצ"ל דהאי נמי תשמישי קרושה דארס ישראל הוי כס"ת דאמרינן במגילה כ"ט ע"א כנתינתה כך נטילתה ובמ"ס מ"ק כ"ה ע"א הא למה זה רומה לס"ת שנשרף ואע"ג דבחייו אין ארס רשאי לשמש בתשמישי ס"ת משום שאין הקב"ה מייחד שמו על הצדיקים כל זמן שהם חיים משא"כ אחר שכיפרה עליו מיתתו עמך כולם צדיקים עכ"ל. וי"ל דגם הט"ז ס"ל דאינו מותר למת מצוה אלא משום דארס ישראל הוי כס"ת ומ"מ אינו כס"ת ממש ולא ליקרי הוררה וא"כ קשה מ"ט מורידין קורם גניזה אלא וראי דעריף להשתמש בהוררה מגניזה לאחר וע"ע שו"ת תועפת ראם סי' ג'. ועכ"פ לפי דעת הט"ז גם בנידון דידן מותר לעשות ארגו ספרים מארה"ק. אולם כיון שרבים חולקים על הט"ז חפשי להוסיף סניפין אחרים להיתר הנ"ל.

דהנה בס' קרבן נתנאל על הרא"ש פ' בני העיר סי' מ"ב כתב וז"ל: אמנם נראה דלרד"ק דמלכשין הס"ת במטפחת ומעיל הוי הארון תשמיש דתשמיש ובוהו א"צ לחוקי' דט"ז ומנ"א בס"י קנ"ד ס"ק י"ד עכ"ל. ר"ל דהט"ז ס"ק ו' והמנ"א ס"ק י"ד דחוקין את עצמן ליישב המנהג שמניחין שאר ספרים ויריעות פסולות אצל הארון, ואם נאמר דהארון הוא תשמיש דתשמיש אחי שפיר. גם הנובי"ק סי' ט' טרח ליישב המנהג שמניחין ס"ת פסול אצל שאר ספרים בארה"ק עי"ש, ולפי דעת הק"נ הרב פשוט. אמנם לא מצאתי חבר בסכרא זאת לבעל ק"נ ואדרבה הח"ס ח"ו סי' י' כתב בפירוש דארה"ק נקרא תשמיש לתורה עצמה משום דכמה פעמים המטפחת קצרה ועצם הס"ת נוגע בארה"ק ולפעמים כשמפשיטין הס"ת מונח עליו כלי מטפחת עכ"ל. אך לענ"ד טעם זה דחוק דמשום דמתרמי פעם אחר שהמטפחת קצרה לא נאמר שהוא תשמיש לעצם הס"ת כרובא ררובא שהמטפחת והמעיל מכסה כל הס"ת, גם לא ראיתי שמניחין ס"ת בארה"ק בלי מטפחת. ואף רמלישנא דסוגיא דמגילה כ"ז דאמר כיון דחיוני דעיפי ל' ומנחא ס"ת עליו' אמינא קדושתא היא משמע שרבר שלפעמים לפרקים ולעתים רחוקים מנחי ס"ת עליו' הוא גורם אליו להיות נקרא תשמיש קרושה וכמ"ש בחשוכת מהרמ"פ סי' פ"ב, מ"מ היינו דוקא התם ראינא למימר מתחילה ארעתא דס"ת ג"כ נעשית כיון דמנחי לפעמים ס"ת עליו' אבל הכא אטו מתחלה נעשה שיהי' מניחין בתוכו ס"ת ערומה או במטפחת קצרה.

אמנם זה וראי דעת כל הפוסקים דארון הוא תשמיש קרושה ועי' י"ד רפ"ב סעיף י"ב ובסור ובביאורי הגר"א שם ס"ק כ"ח) והק"נ יחיד הוא נביהו. וטעמא גי'ל כמ"ש הב"ח בחשוכה סי' י"ז וז"ל: הפריסה היא לכבוד הספרים שמניחים על העמוד רונתה פריסה השלחן לס"ת ואף עפ"י שאינו רומה ממש לס"ת שהיא ערומה משא"כ ספרים בזמנינו שהם כרוכים בדפים ובעורות דסוף סוף כיון דהפריסה היא לכבוד לתשמיש הספרים ה"ל דין תשמיש קרושה עכ"ל. עוד כתב שם הב"ח וז"ל: דס"ל לרש"י (במגילה כ"ז ע"ב) דפריסה שמכחין לא הוי תשמיש דתשמיש אפילו לא עיפי ביה ס"ת כלל רכל מירי שתולין סביבות הארון מבחוץ לכבוד ס"ת עבירי שהרי עטרת כסף וזהב שתולין סביבות הארון מבחוץ בע"כ דלכבוד ס"ת עבירי ואעפ"י שאינו

על הס"ת ממש א"כ ה"ה הפרכה שמבחוץ עכ"ל ע"ש. הרי רס"ל רכל שהוא עשוי לכבוד הס"ת אעפ"י שאינו נוגע ממש בעצם הס"ת נקרא חשמיש קרושה וא"כ הארון ה"ו חשמיש קרושה אף שלובשין הס"ת במספחת ומעיל דוראי הארון לאו למספחת ומעיל עשוי אלא לכבוד ס"ת. אולם הא נופא מספא לי אם הארון שלנו הוא כתיבה שבוסן הש"ס רעשוי לכבוד ס"ת ולא לנטורי בעלמא. רלענין חיבה שבוסן הש"ס רלענין עיקר כמ"ש הכ"ח בסי' ק"ג ובסי' קמ"ח וכן באריכות בחשובה סי' י"ו רתיבה היא כלי עשוי להניח בו ס"ת אחר להוציא לרחוץ העיר בתעניות ובמעמדות ולפיכך לא היתה קבועה אלא מיטלטל. ואיתא באור זרוע ח"ב סי' שפ"ו והובא במדרכי ובהנהגות אשרי פרק בני העיר ראון שעשוי בבנין החומה אף שאין להתירו משום מחובר רחלוש ולבסוף חיברו לענין קרושה ה"ו כחלוש מ"מ אין בו קרושה רלשמירה עשוי ולא לכבוד ס"ת ומשמע שם רכל שהוא בנין בחומה קבועה וסגרי ל"י במסגרי לנטורי עביר ולית ב"י דין ארון הקודש למעון נגיוה. והנה ארון דירן אף שהוא כמין ארגו בחלוש מ"מ לא עביר אלא לנטורי כל ס"ת שבביהכ"נ ולא ה"ו כתיבה שבוסן הש"ס רלפי רעת הבי"ח אין מונח בו רק ס"ת אחת וש"ץ יורר לפניה להתפלל ובתענית צבור מוציאין אותה לרחובה של עיר והיא וראי אינה עשויה רק לכבוד ס"ת אבל ארון דירן הוא כהיכל הרמב"ם (פ"א מה' תפילה) שבני ככותל להניח בו כל ספרי תורה כמ"ש הבי"ח ואף שיש בארון הזה כל קרושה ביהכ"נ רהא עשוי להתפלל ולהשתחוה כנגדו כמ"ש הרמב"ם מ"מ לענין ספרי תורה אינו עשוי כי אם לנטורי ונפקא מינה דמהני ביה סכירה.

ועתה נחקור על זה אי מהני סכירה בארון הקדש רלבעל מחנה חיים פשיטא ל"י ראם יכול למכור אותו ולעשות מרמיו סיוע לס"ת אצל צבור דמותר למכור ולענין הרבר ער"ן צ"ע. רהנה הרמב"ם כתב בפ"י מה' ס"ת ה"ר תיק שהזכין לס"ת והזנח בו וכו' הכל חשמישי קרושה הן ואסור לוורקן אלא כשיכלו או כשישברו נגנון משמע ראין להם שום תקנה להוציא לחולין ע"י סכירה ולעלות הרמ"ם לקרושה חסורה אלא שעכ"פ נגנון וסיר באותה הלכה כתב רמוני כסף או זהב וכיוצא בהן וכו' חשמישי קרושה הן ואין יוצאין לחול אא"כ סכר אותן לקנות ברמיהן ס"ת או חומש עכ"ל. וכבר ישב על מרכה זו הגאון בעל ח"ס א"ח סי' ל"ח והקשה לשאל מ"ש רישא שאינן יוצאים לחול ומ"ש סיפא שיוצאין לחול, ות"י הוא ו"ל רהנה כל שיצא לחולין ע"י מעילה יש לו פדיון ואין בו מועל אחר מועל. והנה יש פלוגתא בין הרמב"ם וראב"ד בפ"י מהלכות מעילה ה"ר בכלי חשמיש רמוקרשין רלרמב"ם יש בו מועל אחר מועל ולראב"ד אין זה אלא בכלי שרת אבל לא בכלי חשמיש. וא"כ רמב"ם ס"ל רתיק וכסא של ס"ת רינם כמו כלי חשמיש ואין להם פדיון ע"כ כתב שנגנון אבל הני רמונים שאינם אלא לגוי ס"ת לא יעלה על הרעת שיהי' כיוצא בהם במקדש מועל אחר מועל ומסילא יוצאים לחולין ע"י פדיון.

נמצא לפ"י רעכ"פ לשיטת הראב"ד גם תיק ס"ת יוצא לחולין ע"י פדיון. וכבר כתב הח"ס שם ררברי הרמב"ם צ"ע שהרי אפילו במכתשת של מרעה"ה פליגי אי היתה כלי שרת ולמ"ד ראינה כלי שרת אינה מקדשת הקסרת קרושה הגוף ונפרה כמבואר בש"ס שבעות י"א ע"א ובלשון רש"י שם ותוס' ר"ה מסוגם ואין נאמר רקרדום מקודשת קרושה הגוף. אמנם נ"ל רבארון הקדש דירן אפשר רנם הרמב"ם מודה כיון ראינו מיוחד לס"ת אחר רק לנטורי ב"י כל ס"ת שבביהכ"נ אף שנעשה לגוי ולכבוד ס"ת אין ריגו ככלי חשמיש של ספרי תורה אלא כרמונים שנעשו לגוי ויש לו פדיון. ומכ"ש כשנצרך לזה רהא

כאמת הסי' מלובשים במטפחת ומעיל ומצר הרין הארון לא יהי' אלא חשמיש רחשמיש כמ"ש לעיל בשם הק"נ והח"ס אלא רכתבנו דכיון דנעשה לכבוד ס"ת הוי כחשמיש קרושה ומ"מ אינן ככלי חשמיש דמוקדשין לענין זה שלא יהי' להם פרוין אלא כנוי ס"ת שיש לו פרוין. וראיתי בשדה חמד בערך ביהכ"נ שהביא בשם ספר שו"ת שארית יהודה שפסק בארון של כסף ריכולין למוכרו עי"ש.

ונבוא לענין דירן. נ"ל דמותר גם כאן לעשות כעצת הח"ס שם דהיינו שיחללו תחילה הארה"ק הישן על סעות והמעות לבתר ראיקליש יצא לחולין עי"ו' סוכי העיר במעמד אנשי העיר ואח"כ יקחו מהמעות הארה"ק החדש ראי לא יצאו לחולין תחלה היה צריך להעלות בקדש אבל בשוה בשוה איבעי' דלא איפשטא כפ' בני העיר. ואם אח"כ משחמשין בארה"ק הישן לארנו ספרים כדראי מותר מטעם ספק ספיקא ספק שמא נתחלל כבר כשיטת הראב"ד (ולמאי דהעליתי לעיל גם הרמב"ם יורה דעה כ"א ש"ל) ואח"ל שלא נתחלל שמא הלכה כס"ו שמוחר להוריד היכא דא"א בע"א אלא כנגזיהו. (ו') סוכי העיר נקראים היותר משתדלים בצרכי הצבור אף שאינם היותר חכמים בעירם או הזקנים, עי' שו"ת רשב"א סי' תר"ו וכשו"ת רא"ם ד"א סי' כ"ג וכשו"ת שמן רוקח ח"ב סי' ב'. העתקתי מסי' ארחות חיים סי' קנ"ב סעיף ג'). וכי הפס"ג בסי' קנ"ג דהא ראיין מורידין אינו אלא דרבנן. וכ"כ הגידולי טהרה סי' ל"ט דנבי חשמיש אין מורידין הוי דרבנן. וא"כ שפיר יש להקל בספיקות דלעיל (ועי' שו"ת בית יצחק אורח סי' כ"ו יורה דעה ח"ב השממות סי' א'), ועי' שו"ת ברכה סי' קנ"ד בשם ר"י בן הרא"ש דאוסר להניח בארה"ק שאר ספרים ועי' ישועות יעקב לסי' קנ"ד. ועיין מה שהביא בסי' שו"ת ברכה בשם מר וקציעה ומ"ש בעל שו"ת ברכה על זה ועי' שו"ת שיבת ציון סי' ז'.

י"ט.

ש א ל ה.

אם מותר ליקח פרוכת לעשות חופה לחתן וכלה.

ת ש ו ב ה.

הנה בתשובת ב"ח סי' י"ז אוסר זה ראף דהב"ן כתב דפרוכת שלנו חשמיש רחשמיש הוא שהרי אין מנהגנו כלל להניח ס"ת על הפרכת, מ"מ וראי דקדושת ב"ה אית ב' והשחא הוי הוררה לעשות סמנו חופה רחשמיש הדיוס הוא עי"ש באריכות. אך המנ"א סי' קנ"ד ס"ק י"ג כתב דאפשר דמותר משום דלכ ב"ד מתנה עליהן. וכן הא"י דבא ס"ק י"א כתב דנהוגין להחיר. וראיתי בספר שדה חמד מערכת ביהכ"נ סי' ל"ט שהביא בשם ספר בני בנימין ח"ר סי' ל"ח שנהגו גם בירושלים חוב"ב לפרוס פרוכת הקדש על חופת חתנים והרב מוה"ר אב"ם נשא ונתן בזה בדברי הפוסקים והעלה ראיין בזה שום חשש פקפוק רכל המקריש אדעתא דחבר עיר הוא מקריש ולכ ב"ד מתנה עליהן. וכן המנהג בירושח"ו עה"ק שגדולי העיר ורבנים לוקחין הפרכת ופורסין אותם בכותלי סוכותיהן וכן פורסין פרכת עי"ג כסא של אל' הנביא והסנדק יושב עליו. ואת כל אלה החיר הריב הנ"ל, והמכים עמו הרב הגדול יש"א ברכה בסי' ל"ט ומנהג עוקר אפי' הלכה מכש"כ אם יש טעם לשבח ליישב המנהג.

כ.

שאלה.

בנין שהיה מקרם לפני שבעים שנה פראטעסמאנטישע קאפעללע, ובינחיים נשתמשו בו לרברים אחרים לבית החולים, לבית האוצר וכו' אי שרי לעשה מזה ביהכ"נ ע"י שינויים (אוסבויא אונר נראנטריק).

תשובה.

כבר הורה בזה הגאון מ"ה יוסף שאול נאטאנוואך מלבוש בספרו שואל ומשיב מהר"ק ח"ג סי' ע"ב, ע"ג, ע"ד, וראיתי שהובא בס' אורחות חיים סי' קנ"ד סי"א שיצא לאור זה קרוב ע"ד לוטעראנישע קירכע רמותר לעשות ממנו בית חפלה לישראל או ביהמ"ד וגם מצוה איכא לקרש שם שמים. אך יען שספר שואל ומשיב מהר"ק אינו בנמצא בכאן ואינו יכול לעיין ברבריו ואין ררכי להורות מתוך הקיצורים ולסמוך על רעת גדול, ע"כ אמרתי נחוי אגן איך להורות בנידון רי"ך. הנה בית הבני לעבורת אחרים רינו כמו תשמישי עבורת אחרים כמ"ש הש"ך סי' קמ"ה סק"ט והט"ו שם סק"ו, ופסק ב"ד סי' קמ"ו סעיף ח' רנבי משמשין הוי מכירה ביטול, ואף רבש"ך סי' קל"ט סק"ז כתב רפסקי הש"ע סתרי אהררי לענין רין זה כבר תירצו התפארת למשה והמשנת חכמים (והובאו במקור חיים ב"ד רפוס ווילנא) רליכא סתירה משום רבסי' קל"ט סעיף ט' לקצת ריעות הוי כמו תקרובת ע"ז ולכך מחמירין יותר. מהו בנידון רי"ך אין אנו צריכין לכל זה רבלא"ה הוי ביטול כיון שהוציא ע"ז^(*) והקצו הבית לתשמיש אחר, עיין חכמת אדם כלל פ"ד סט"ו, אך מ"מ אף רהוי ביטול ומותר להדיוט מ"מ לגבי מצוה הוי מאוס לרוב הפוסקים אף לאחר הביטול, עיין מג"א סי' תקפ"ו סק"ו, ועיין מ"ש בזה מו"ר מהר"ם שיק בתשובותיו ח"א סי' ס"ג. אמנם בסי' קנ"ד סק"ו הביא המג"א בשם תשובת רבנו אלי' מורחי ראפילו נעבר בבית ע"א בקבש מותר להתפלל בתוכו, וכן המג"א ואפשר דס"ל רמחבר שאינו ואע"ג רבית רינו כחלוש מ"מ רמי למחבר ופי' המחצית השקל רבריו כיון רמרנא מותר ואינו אסור אלא מטעם מיאוס הקילו כיון ררמי למחבר, ועיין חכמת אדם כלל פ"ד סט"ו. והנה הח"ס א"ח סי' מ"ב השיג על רברי מג"א אלו ומראה מקום על תוס' מגילה רף י' ע"א ר"ה תיאטריות וע"כ סיים רטוב להחמיר בכיוצא בזה. וראיתי בנידולי מהרה סי' ל"ד שעמר ג"כ על סתירה זו שבין מג"א ותוס' ותירץ דהתוס' איירי בבית שבנאו מתחילה לכך אבל המג"א איירי שהיה מתחילה בית של הדיוט ואח"כ הקצוהו לע"ז. ולענ"ד אחר בקשת מחילה מכ"ח תירוצו זה קשה רהא מבואר בס' קמ"ה בש"ך סק"ט ובסי' סק"ו רדוקא בבנאו בית שהיה הבית עצמו נעבר אסור מיר אבל אם בנאו לשם תשמיש אינו אסור עד שישתמש בו. וכיון שכן מאי ג"מ שבנאו מתחילה לשם ע"ז בין כך ובין כך אינו אסור עד שישתמש בו. ואפשר דהנידולי מהרה סובר רכיון רטעמא ראסור כאן הוא משום מיאוס, א"כ מאוס יותר אם בנאו מתחילה לשם ע"ז, או רהוא מפרש דהתוס' מיירי בבנאו מתחילה שהיא הבית עצמו נעבר וכהאי ד"ד סי' קמ"ה ס"ג. ומ"מ קשה על תירוצו הא' מג"ל להני"מ לחלק בין

(*) ע"י בתשובה ט"ז ו"ל: דבר ידוע שאף שלרוב הפוסקים אין תגיים מוחזקים על חשופה מ"מ לישראל שחוף אסור במיתה כשאר ע"ז וכו'. ויש להרגם כאן במכתבו מלת "עבודה זרה" בל"א פרעמדער קולטוס ולא ב"שעצמיותו ע"כ"ל. - אג"ק.

מאוס למאוס, ולחי' הב' קשה רא"כ למה להו לחוס' במגילה לפרש פי' אחר שהתיאטריות הם בית הוער ליפרשו שהם בחים שנבנו להעמיד בהם אלילים, אלא וראי רהתוס' לית להו חילוק זה וס"ל רבין כך ובין כך הוא מאוס, וא"כ קושי' הח"ס על המג"א במקומה עומדת. — וראיתי באל"י רבא שם שכתב על המג"א וז"ל: מיהו לעשות מביה זה ביהכ"נ קבוע נראה רמורה רא"ס ראסור עכ"ל. ואפשר רנב מג"א ס"ל הכי (ועי' פמ"ג ורגול מרבבה) וא"כ יש ליישב קושי' הח"ס רשם במגילה משמע שיהי' ביהמ"ד קבוע, אך מלשון החוס' משמע רבאותן מקומות אף ללמוד שם תורה באקראי אסור. ואפשר רהוס' מיירי קורם ביטול ראסור מרינא אך נ"ל רפשטות לשון מג"א משמע ראינו מחלק בין ביהכ"נ קבוע לביהכ"נ עראי, דהא כ' הטעם דרמי למחובר ולא הוי מאוס (וכן כ' החכמת ארם) וא"כ אין לחלק לפי רעת המג"א.

והנה הנ"ט בחשובה הנ"ל כתב רי"ל דהיכא ראיכא שינוי פסק האיסור מהם ולא הוי אפילו מאוס למצוה, ועי' מ"ש על זה מו"ר מהר"ם שיק בחשובה הנ"ל וא"כ בנידון דירן רנ"כ עושין שינויים מרינא אינו אפילו מאוס למצוה יעשו ג"כ שינוי בחלונות כרי שלא תוכר צורתו הקודמת. אך הג"ס כתב שם בסוף אף שמרינא מותר מ"מ בעיני העולם יהא כדבר תימא ולוות שפתים וע"כ אין להקל. ומ"מ בנידון דירן שבוה שבעים שנה נשתמשו בבית תשמיש אחר וא"כ כבר נשתקע שם ע"א מיניה בוראי ליכא דבר תימא ולוות שפתים. ויש לי תנא דמסייע הוא מו"ר מהר"ם שיק שכ' בחא"ח סי' ס"ח וז"ל: ובתוס' מגילה רף ו' ע"א ר"ה תיאטריות משמע רכל שהיה בו דבר מטונף לעולם אסור ונראה ראסור ער שישתקע שמה מיניה עכ"ל, ומשמע שם מרביו היכא נשתקע שם המנונה חו ליכא משום מאוס. ועל כן נלעג"ד להתיר בנ"ר ובפרט שכבר התיר זה הנאון שואל ומשיב (ועי' בס' שו"ת פינות הבית סי' ח' וס' ו') זה אינו תחת ידי לעיין שם). ומעתיא תמכתי יתרות שלי על אלה עמורים: (א) מרינא מותר משום רהוי תשמיש ע"א שנחבטל, (ב) וגם משום מאוס ליכא עפ"י פשטות לשון המג"א סי' קנ"ד ס"ק י"ו דרמי למחובר. וכ"כ החכמת ארם כלל פ"ד סט"ו, (ג) ריש כאן שינוי וגם נשתקע. ורמזתי על מ"ש ג"ס סי' ל"ד ומהר"ם שיק חא"ח סי' ס"ח.

כתבתי אוד ליום ה' ח"י שבט שנת ע"ה קי"ץ לפ"ק. אחי' ראיתי בשו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' קנ"ד שאוסר לעשות מקאפעללע ביהכ"נ. אמנם בנידון דירן ריש שינוי ונשתקע נראה ריורה מהר"ם שיק דמותר. גם בשו"ת עיין יצחק או"ח סי' י"א יש תשובה רומה לזו שמוחר עי"ש.

כ"א

ש א ל ה

אי מותר לעשות נר חמיר בביהכ"נ בשלהבת מאירים שקורין נאזליכט.

ת ש ו ב ה

כבר נתפשט המנהג להדליק נר חמיר נאזליכט בין בביהכ"נ של חברה ש"ס שלנו ובין בביהכ"נ של קהל ערך ישראל פה. ועיין שו"ת בית יצחק י"ד ח"א סי' ק"כ שמוחר לברך על נאזליכט להדליק נר של שבת וכן על עלעקטריש ליכט. וכן נתפשט המנהג להדליק בבתי כנסיות יאהרצייטליכט

של נאו. אך לענין נר חנוכה מחמיר בבית יצחק הנ"ל שלא להרליק נר נאו עיי"ש. וגם בספר ארחות חיים על א"ח סימן רס"ד סעיף ג'.

כ"ב.

לענין אי רשאין להרליק נר נפט (פעטראלעאום) לנר יאהרצייט, עיין מהר"ם שיק א"ח סי' פ"ג שהעלה רמותר להרליק נפט בביהכ"נ ולא מיקרי מאום למצוה. וה"ה שמותר להרליקו לנר יאהרצייט. ועי' ארחות חיים סי' רס"ד.

כ"ג.

ש א ל ה.

המנהג כאן בלמוד שיעור ובמצבה להזכיר הנפטר בשם אמו, אי יאות עברי.

ת ש ו ב ה.

לענין למור שיעור ראיתי כן בחפלה אחר הלמוד שנרפסת בספר תוצאות חיים, וכן הוא בכל המחזוריים בהזכרת נשמות, וכן נוהגין בחפלה על החולים, וכן איתא בחפלה רבוננו של עולם שאומרים בשעת הוצאת ס"ח ב"ט, וזכר לרבר ואני עברך בן אמתך פתחת למוסרי. אך במצבה כמרוסה לי שהמנהג להזכיר שם אביו וכן ראיתי במצבות גדולי ישראל. אמנם אם יש שם מנהג מקדם להזכיר ה' במצבה שם האם (וזה יש לראות במצבות הקדומות) הנח להם מנהגם.

כ"ד.

ש א ל ה.

הנה במדינת אונגארן ראיתי נוהגין שאחר שבירך בעל הבית ברכת המוציא בשבת ונותן פרוסה לכל אחר מאוכלי שלחנו מברך כל אחר לעצמו, הגם כי הבעה"ב כבר הוציא את כל המסובים ירי חובת להם משנה בברכתו, והן עתה ראו עיני במדינת אשכנז הדרומית רבים נוהגים שמונעין את בני ביתם מלברך אח"כ מאחר שהבעה"ב הוציאם ירי חובתם, וגם הלום ראיתי אחרי רואי כי גם בברכת לישב בסכה מוציאים את המסובים על שלחנם. והנה מצד הדין יאות הן עברין עפ"י ש"ע א"ח סי' קס"ו אך נפשי אותה לדעת אם מותר ג"כ להוציא את המסובים בברכה לישב בסכה. ועור אחת אשאל מנו לדעת אם מותר לעשות הברכה בעצמו משום חשש ברכה לבטלה כפי הנראה סרברי הט"ו בס"י הנ"ל, וא"כ על מה סמכו בני אונגארן לברך כ"א לעצמו.

ת ש ו ב ה.

הנה כמנהג אונגארן כן ג"כ מנהג פולין ורוסלאנד וכן נוהגין גם ברוב אשכנז וכבר נמצא ליסור זכות על זה בש"ע א"ח של הגאון מ"ה שניאור זלמן וצ"ל וז"ל בס"י קס"ו סעיף י"ח: וכל מקום שקביעותם מועלת לצרפת לברכה, מצוה שא' מברך לכולם ולא כ"א בפ"ע משום שנאמר ברוך עם הדרה מלך וס"מ רשאים הם לקבוע יחד על דעת שלא להצטרף כמו שיחבאר בס"י ר"נ

ולפיכך נהגו עכשיו לברך כל אחד לעצמו משום שההסמך לא היו נוהגים מלהשיח בין שמיעת הברכה להסמכה לכן הנהיגו לברך כ"א לעצמו וכיון שנהגו ה"ז כאילו הייתה רעתם בפירוש בקביעותם יחד שקובעים ע"ד שלא להצטרף ופסורים מהידור זה. עכ"ל. ועי' בס' חיי אדם. והנה ודאי סי' שיכול להנהיג את בני ביתו שיוהרו שלא להשיח בין ברכה לסמכה, טוב שיהי' סן המהדרין שאחר מברך לכולם וכפסק הש"ע והוא ור"ו ונשכר. והנה אין ספק שגם בברכה לישב בסוכה יכול בעה"ב להוציא את בני ביתו אלא רבוה כנים רבוי הרה"ג סוהרש"ו הנ"ל בס' רי"ג סעיף ו' דו"ל: כל מקום שאחר פוטר את חבריו בברכה נהנין מפני קביעותם יחד או מפני שנהנים ביחד מצוה שאחר יברך לכולם ולא כל אחד לעצמו שנאמר ברכ עם הדרת מלך אבל בברכה המצוה אם כל אחד עושה המצוה בפני עצמו אף שכולן מצוה א' כגון שכל אחד מחטמף בציצת או לובש חפילין הרשות בידם אם רצו אחד מברך לכולם כרי לקיים ברכ עם הדרת מלך ואם רצו כל אחד מברך לעצמו כרי להרכות בברכות כי לעולם ירבה אדם בברכות הצריכות וכו' וא"כ רעבר כמר עבר ורעבר כמר עבר.

כ"ה

מה ששאלת הא"י אני נוהג בשתיית קאפפּעע או שאר דברים ששוותין נסיעה גמעה לענין ברכה, הנה אני נוהג לברך אחריו בורא נפשות עפ"י הפוסקים המבוארים בבאר היטב סי' ר"ד ס"ק י"ב ובשערי חשוכה שם. ואף שמוכאין שם הרבה חולקין מ"מ ראיתי בפחד יצחק ערך קאפּעע שהכריע לברך עפ"י הרבה אחרונים וטעמם ונימוקם עמם וכן כתוב בספר ארחות חיים בשם תשובות פנים מאירות ח"ב סי' כ"ז ומוצל מאש סי' ט"ו. וכי' שם שכן נהגו הנאמן בעל שואל ומשיב והנאמן בעל מנחת חינוך. וכן נוטה דעת סו"ר מהר"ם שיק א"ח סי' פ"ה.

כ"ו

שיעור טלית אמה על אמה, כן איתא באשל אברהם דפוס ישן סי' ח', וליחא בא"א דפוס ווילנא, ועי' במ"א סי' ח' לענין טלית מקופלת, ובמפרשים שם.

כ"ז

ש א ל ה :

אי שרי לכסות חפילין של יד בחיק שלהן.

ת ש ו ב ה :

כתוב בפתחי תשובה (הגרפס מחרש על קצת אורח חיים) והובא בספר ארחות חיים סוף סי' כ"ז ראסור דהוי כמוסיף על התפלה והביא שם בשם שו"ת עמק הלכה סי' ח' בהניח חפילין בחיק שלהן ובירך ואח"כ נזכר והסיר החיק א"צ לחזור ולברך דלאו חבור הוא ולא מיקרי צפו אבל ביש לו חיק גם מלמטה תחת המעברתא והתיתורא פסולים משום חציצה ויחזור ויברך, ועי' כי' הפ"ח דצ"ע ד"ל דהסרת החיק לא גרע מעשיית הקשר דמבואר לעיל

סי' כ"ח (צ"ל כ"ה) ראינו חזר ומכרך קורם הנחת של ראש עי"ש בסו"ו. ובס"י ל"ב סוף סעיף מ"ח כתוב בס' ארחות חיים הנ"ל וז"ל אבל התיק שעושים להניח על הבית לשמירה ומסירין אותו כשמניח התפילין אף ששכח להסירו והניחם בראש יד בעור התיק עליהם אין חשש דהיי רק ככיסוי בנר עליהם עכ"ל משמע מכל הנ"ל לכתחילה אין לעשות כן אפילו בשל יד, וכן כ' בס' ערוך השלחן סי' ל"ב אות פ"ח וז"ל אבל התיקין שעושים להבתיים שנוטלים מהבתיים לאו כלום הוא ואפילו היו על התפילין בעת הנחתם אין זה ביטול להתפילין אלא שלא נאה ולא יאה לעשות כן ויש שאין מסירין התיק של יד מהתפילין גם בעת התפלה ואין נכון לעשות כן עכ"ל. וכן סיפר לי הרבני מוה"ר יונתן הכהן מזארשווא שכיסה תפילין ש"י בתיק, ומיחה בו הרב רפלאצק מו"ה פאלק אויערבאך ז"ל וביקש ממנו שיבטיו לו שלא יעשה כן סכאן ולהבא.

אבל ראינו מכתב מהרב רראטטערראם שכתב בשם שו"ת נורע בשערים ובשם ספר עובר אורח (חברו אחר מרבני ירושלים חוב"ב) שהחירו בפשיטות להניח התיק על התפילין של יד בעת התפלה, וכן ראינו נהנין.

כ"ח

לענין נפל ס"ח ר"ל על הארץ ע' ארחות חיים לס"י מ' וע' שו"ת ריב"א סי' כ"ז וברכי יוסף י"ד סי' רפ"ב.

כ"ט

ש א ל ה:

במנין שלנו יש אחד או שנים שמחללים שבת בפרהסיא לא לבר במלאכתם כי אם גם עושים מוגמר, ואפילו קירוש והכרלה אינם עושים, אי שרו לצרפם למנין.

ת ש ו ב ה:

הפרמ"ג סי' נ"ה כאשר אברהם ס"ק ר' כ' דמחלל שבת בפרהסיא אין מצרפין למנין וכ"כ בחשו' חכם צבי סי' ל"ח, ואף רבשאי"ח יעבץ ח"י סי' מ"ט משמע רכל עברין מצרפין למנין כל זמן שלא נירוהו מ"ס לא כתב בפירוש דגם מחלל שבת בפרהסיא מצרפין ואפשר רמורה בזה ראינו מצרפין ועיין מ"ש לענין זה בשו"ת משיב דבר סי' ט' שאוסר, וכ' המג"א סי' קצ"ט ס"ק כ' מי שהוא רשע בפרהסיא אין מוטנין עליו. וראיתי בשו"ת רשב"ן סי' צ' שהביא בשם שו"ת רורש לציון רזה רוקא במומר דלהכעיס אפילו ובימינו אין עושין להכעיס (וע' שו"ת רשב"ן סי' ס"ז) וחמורה דלהכעיס אפילו בא' משאר עבירות אין מצרפין אותו במבואר בפרמ"ג הנ"ל סי' נ"ה, גם הביא שם בשו"ת רשב"ן בשם ליקוטי חבר חלק ה' דף ק"ז שאחרי שנכרו בעלי זרוע אין כח כירינו להוריד כהן כזה אם עולה לדוכן. — וע"ש עוד סי' קל"ט חשוכה מהרה"ג מו"ה חיים צבי מאנהיימער זצ"ל, ושם הביא ג"כ שו"ת מהר"י אסאד י"ד סי' נ' שמחללי שבתות בומנינו כ"ז שלא העירו עליהם בפניהם ובפני הבר שחללו בפני י' מישראל אין אוסרים ין במנעם, שיש הרבה אחרונים סוברים ראה רמזר לחלל שבת הוי מומר לכל התורה הוא רק מרבנן עי"ש בשו"ת יהודה יעלה. — היוצא מכל הנ"ל שעפ"י רין

סימן כ"ט, ל'

מחלל שכת בפרהסיא אין מצטרף למנין, אך בזמן הזה נהגין להקל אף בארץ אונגארן ומכש"כ בארץ אשכנז, וזכורני שפעם אחת אירע אכילות לאיש אחר שחננו פתוח בשבת, והוא אחר מבעלי בתים של קהלחנו, קהל עדה ישראל, וירר לפני התיבה בבית הכנסת של קהלחנו, אך הנבאי ידע לרצות אותו ולפייסו שלא ירר עוד מפני שהקהל ירגנו על זה, ואח"כ הלך זה האיש לביהכ"נ של חברת ש"ס, ואף שהנבאי רשם היה איש חרד ויר"א, הניחו לירר לפני התיבה בלי מניעה, וכאשר שאלתי את הנבאי למה לא מנעו, אמר לי שכן הוא נ"כ מנהג מימים קדמונים בבית המדרש דפה שאין מונעין מלירר לפני התיבה האנשים שמסחרם פתוח בשבת, וכיון שהרבנים רשם שהיו אנשי שם לא מיחו מסתמא היה טעמם ונימוקם עמם, ואפשר שסמכו ע"ז מה שכתוב נ"כ בשו"ת בנין ציון החדשות סי' כ"ג שמחללי שבת בזמנינו נחשבים קצת כתינוק שנשבע לבין הנכרים, מפני שבעוה"ר רוב ישראל בארצנו מחללי שבת הם, ואין רעתם בזה לכפור בעיקרי אמונתנו עיי"ש, וכן הניר לי הרב מו"ה משולם ולמן הכהן ז"ל בשם הנאון בעל שואל ומשיב שכתב שהאנשים מאמערקא אינם נפסלים ע"י חילול שבת שלהם מפני שהם כתינוקת שנשבעה לבין הנכרים אח"כ מצאתי כעין זה בהנהגות רע"א ל"יד סי' רס"ד ועיי"ש סברות להקל, אבל ע' פמ"ג א"ו סי' רפ"ב א"א ס"ק ו', וע' ספר חסידים סי' חס"ח (וא"י לי פנאי כעת לחפש תשובה זו רמ"רי לענין ניטין בפנים בשו"ת שו"מ). יהי' איך שיהי' המקיל לצרף אנשים כאלו למנין יש לו על מי שישמוך, אך מי שיכול לילך לבהכ"נ אחר בלי להכלים איש, פשיטא דמהיות טוב שלא יסמוך על היתר זה, ויתפלל עם אנשים כשרים. עוד יש סניף להקל בדומננו לא מיקרי מחלל שבת בפרהסיא, כיון שרובן עושין כן, רבשלמא אם רוב ישראל זכאין, ומעטים מעיזים פניהם לעשות איסור זה הרי הוא כופר בתורה ועושה תועבה ביד רמה ופורש עצמו מכלל ישראל, אבל כיון דבעו"ה רובם פורצים הנר חקנתם לקלקלם, היחיד חושב שאין זה עבירה גדולה כל כך וא"צ לעשות בצנעה, ופרהסי' שלו כבצנעה, ואדרבה היראים קרואים בזמננו פרושים ומובדלים, והפושעים הם ההולכים בדרך כל הארץ.

ל'

מכתב מירידי הבחור המופלג בחי"י החוכן דר' ברוך הכהן מק"ק ראזיטש העתקתיו מלי"א ללה"ק: כאשר נודע וכו' ברעתי לחשוב חשבונות לקבוע ומני מו"ש ועמוד השחר לכל היהודים היושבים במקומות הישוב, כאשר הזמנים ההם במקום חלויים ומשחנים לכל מקום ומקום. ולעת כליתי כמעט כל חשבונותי, ולענין הקשת שקורין ועוהנונזאנען של השמש בעת צאת הכוכבים הנחתו ליסוד ו' מעלות (גר"ד) וחמש מינוטען כלומר במעלות האלה נמצאת השמש תחת האופק (האריצאנט) בזמן שנראו שלשה כוכבים בינונים, והנה אי אפשר לחשוב כל זאת בצמצום, יען כי היא תלויה בהרבה ענינים. אמנם כאשר נראה לי מה שנוגע למקומותינו הטעות לכל היותר יכול להיות שלש מינוטען. וכו'.

אך יותר קשה הדבר לענין עמוד השחר. ידוע הסתירה שבין סוגיא רפסחים צ"ד ע"א ושבת ל"ד ע"ב, והתירוש שהביאו התוס' בשם ר"ת הוא סותר מה שעני' התוכנים רואות ואי אפשר לקיימו. אשר על כן יותר נראה לי מה שתירץ המנחת כהן שסוגיא רפסחים מירי לשיטת חכמי ישראל, אשר אינה מסתמך עם האמת כאשר נאמר במסקנת הש"ס שם, ובסוגיא רשבת אמר

ר' יהודה דינו עפ"י שיטת חכמי אומות העולם המסכמת עם חכמי זמננו, ואם החירוץ הזה נכון הסוגיא דפסחים אינה עולה עם ההלכה, כי היא שלא אליבא דהלכתא, וא"כ אין אנו יודעין כלל כמה היא אריכות הזמן מעמוד השחר עד צאת הכוכבים.

והנה אני בחשבונותי תפסתי הזמן, שבו האיר פני כל המזרח עד מעל לראשינו (כיו צום צעניסה), אמנם לי יש מפרשים (עיין מגן אברהם סי' פ"ט ס"ק א' ב' ג') האיר פני המזרח הוא מאוחר יותר מעמוד השחר (ועיין פירוש הגר"א למשנה א' דברכות בשם הירושלמי) ועמוד השחר יהיה שוה לאילת השחר, והנה לפי מה שהביא החוס' יו"ט נמצא גם מי שפירש עלה עמוד השחר היינו עלה הכוכב נונה (מארגענשטערן פֿענוס), וזה אינו מובן כלל וכלל, שהרי כוכב זה עולה בכל יום בזמן אחר ואינו חלוי כלל בזמן השנה. ואם נפסקו כדעת הרמב"ם, שעמוד השחר הוא חמש רביעיות ($\frac{5}{4}$) שעות ומוניות, יהיה זה (כאשר ריחקי עפ"י חשבון) שוה למה שאנו קורין נשף החוכני (אסטראנאמישע ראָממערונג) דהיינו בשעה שהשמש נמצאת שמנה עשר מעלות תחת האופק, אמנם צאת ג' כוכבים הוא שוה לנשף הנהוג (בירגערייכע ראָממערונג) שהוא רק שש וחצי מעלות ($6\frac{1}{2}$ גראד) והנה חשבוני מכוון כמעט לקשח (ועהונגובאָגען) של שחים עשר מעלות והוא באמצע של שתי מיני הנשף שזכרתי.

ועתה בקשתי ושאלתי מאתו, איזה מהשלשה חשבונות הוא העיקר, אי אילת השחר היא שמנה עשר מעלות (18 גראד) או האיר פני כל המזרח דהיינו שחים עשר מעלות או צאת ג' כוכבים, דהיינו בשעה שבבקר אין נראים רק ג' כוכבים.

עוד אני שואל אם אנו צריכין לפסוק הלכה למעשה כהרמב"ם אף דרכרים שאפשר שהרמב"ם לא אמרם אלא לפי המקומות שהיה הוא חי שם, ותלויים בחוש הראייה שאינו שוה בכל ארס. ועוד שלישיית אני שואל האיך הרין לענין ב' נבולי היום, אי עמוד השחר וצאת הכוכבים או הנץ החמה ושקיעת החמה. והנה אני דברתי וכתבתי כבר הרבה בענין זה, אך לא קבלתי חשובה מספקת או מבוארת מרבנים, מפני שאינם בקיאים בשבילי דרקיע.....

החשובה שכתבתי בעה"ת על מכתב זה.
(א) אם אמת אני גם אני בקי בשבילי דרקיע, וא"כ לפי היושר היה לי למנוע החשובה על שאלה זאת, אך באשר הוא דבר הנוגע ברומו של עולם בינוני בספרים, ומה שמצאתי בעה"ת אכתוב לך, ואחיה בחכמת החכונה אשר בדרך חכחון אם מסכים עם המציאות או לא.

ראשית דבר מה שהנחת ליסוד למעמר השמש בשעת צאת הכוכבים ז' מעלות וחמש מינוטען תחת האופק ($7^0 5'$) הנה ראיתי שהחכם יוסף הירש בפאריו (ingénieur en chef des ponts et chaussées) כתב במכתב עתי (revue des études juives) שנת 1885 חלק י"א צר 239 שהכוכבים הבינונים הנזכרים בש"ס הם כוכבים שניים (שטערנע צווייטער גראָסע) וכפי השקפותיו השמש בעת צאת כוכבים אלו ז' מעלות ולי"ד מינוטען ($7^0 34'$) תחת האופק. והחכם צוקערמאן ז"ל בברעסלויא במאמרו: „דיא אַסטראָנאָמישען גרונדלאגען דער טאַבעללאַרישען ביינאבע צו רען יידישען קאלענדערן“ המצורף לפראָגראַם של הועמניאר דברעסלויא בשנת 1890 (ע"ג מאמרו מאטעריאליען צור ענט"ז וויקעלונג וכו' פראגראם 1882 צר 65) הניח ליסוד מעמר השמש בעת

הנשף הנהוג אשר בירנערליכע אבענראָמערונג מכונה, והוא שש ולרעה קצה שש וחצי מעלות ($6^{\circ} 30'$) ובספר הנקרא: ריא וואונדער רעז היסטעלו מהחכם ליטטראָא, בעארכייטעט פאָן ר' ערמונד וויס בערלין 1886 ראיתי $7^{\circ} 45'$ הוא בירנערליכע ראָמערונג. וטוב שתקח מאמרי אלה החכמים אל כור הבחינה סרס תוציא לאור את חשבונותיך. חוץ מזה תעיין היטב בספר דברי יוסף להרב ר' יוסף שווארץ ח"א הנקרא תבואות השמש שהאריך בענין זה, ובפרט במאמר דרך מבוא השמש שלפי דבריו יש להחמיר לענין שבת עד שנראו נ' כוכבים קסנים (וזה כנראה מדבריו במעמד החמה עשר מעלות תחת האופק), והנה הרב ר' יוסף שווארץ הנ"ל עשה נ"כ לוחות ליושבי ירושלים, ולוח כזה היה נגד פני מו"ר הנאון ר' עזריאל הילדעווייטער בשנת תרמ"א בעת אשר כתב פירושו על איזה פרקים של הלכות קידוש החרחש לרמב"ם אשר נרפם בפראָגראַם סעמינאר שלנו משנת 1880/81 ומלוח הזה העתיק מו"ר נר"ו מאבעללע של התחלת היום (סאַנעוואָנפאַנג) וגף החמה זאָנענאויף-נאַנג) ליושבי ירושלים לכל ימי שנת החמה, ואחה תעיין בפראָגראַם זה אולי תהיה לך הסאָבעללע והוא לתועלת קצת.

(ב) ולענין נבולי היום והלילה כ' הרב בעל תבואות השמש הנ"ל רף נ"ח ע"א רלענין חשבון שעות היום לענין זמן ק"ש ותפלה וחצות היום וחצות הלילה וזמן מנחה וכן לענין לאכול חמץ בערב פסח יש לחשוב רוקא עפ"י חשבון תורת החכונה שהיום מרנע נף החמה עד רנע השקיעה ולא מעלות השחר עד צאת הכוכבים, אמנם לענין התחלת היום והתחלת הלילה לכל דיני תורתנו הקרושה תחילת היום הוא עלות השחר ותחילת הלילה הוא צאת הכוכבים (רהיניו נ' ככבים בינונים). והוא הביא ראיות הרבה להכרעתו זאת, עד שאי אפשר לי להשיב על ראיותיו, ועוד החזיק דבריו בחשבותיו (כנראה הוא חלק הרכיבי מספר דברי יוסף ובספר אשר בירי חסר השער) תשובה ז' נגד הרב ר' רוד ווייסקאָפּף ז"ל אב"ד דק"ק וואללערשטיין. והראה בעליל כי אי אפשר לומר שנחשוב לענין זמן קריאת שמע מעלות השחר כי אם מנף החמה רוקא וכן פסק הגר"א כס"י חנ"ט דלא כס"א. וכן נראה לענ"ד כעת עד אשר אמצא פנאי, ואולי יצליח בירי ליישב רעת התרומות הרשן והמנן אברהם המחשבים מעלות השחר עד צאת הכוכבים. והנה החכם צוקקערמאן עשה סאָבעללען שלו עפ"י הכרעת הרב בעל מנחת כהן רף נ"ט ע"ב שבדאורייתא יש להחמיר כבעל תה"ד, וחץ מזה הניח ליסור עפ"י הש"ס דפסחים צ"ד רומן עלות השחר עד הנף הוא שוה ממש לזמן שקיעת החמה עד צאת הכוכבים. אמנם לפי דברי יוסף הנ"ל יש לדקדק הרבה על הכרעה זאת, ומי שיחמיר יחמיר לכתחילה, אבל לא בדעבר, וגם מי שיחשוב עפ"י חשבון זה לא יחשוב כן לענין מנחה כי אז יעשה קולא שלא כדת.

(ג) והנה לפי דעת ר"י שווארץ שם רף מ"ט ע"ב זמן צאת נ' כוכבים הוא חסיד $14/45$ מזמן הנשף החוכני (אזטראָנאָמישע ראָמערונג), ובין השמשות מתחיל בזמן $5/18$ מהנשף. אמנם כפי מה שהוא מחמיר שמשערינן כוכבים קסנים מצא שהתחלת הלילה כמותאי שבת הוא $4/9$ מהנשף ותחילת זמן בין השמשות הוא $2/5$ מהנשף. והוא מציין שם ברף כ"ד בלוח אחר זמני הנשף והשחר (שהם שוין כידוע) באופק ירושלים, ולפי לוח זה בעת שהיום י"ב שעות זמן הנשף והשחר $11/2$ שעות, וביום הארוך שהוא ש"ד שעות ועוד י' מינוטען זמן הנשף ושחר כ"י שעות, וביום הקצר שהוא ט' שעות ועוד נ' מינוטען זמן הנשף ושחר שעה א' וכ"ה מינוטען. — ומבקש אני ממך שתבחין דברים

האלה עפ"י מעמד חכמת התכונה כיום הזה, וכפרט כאשר ראיתי בספר החכם ליטטרפאז הנ"ל שכפי מה שהראה החכם שמירס בעיר אסתרען ידעונו על דבר הנשף חסירות הנה וצריכים השלמה בכמה וכמה ענינים. ומהר"י שוארץ הנ"ל כתב ברף כ"ד ע"א וז"ל והנה מצאתי וראיתי פה עיר הקרשה שהנשף והשחר בתקופת סבת ממש בערך השחר והנשף בתקופת ניסן ותשרי שמתקופת תשרי ער ניסן ממש לא יש שום הפרש אף שבערך היום (רהיינו מתנן החמה ער השקיעה) יש הפרש גדול ואף שזה מתנגד לתורת התכונה אכן המציאות כן הוה והשנחתי פעמים רבות ער אין מספר ולא נאמר אולי מקרה הוא (ובאמת דברי החוקרים שהקש השכלי מורה כמה דברים והנסיין מכחישים) ודבר זה א"א לדעת כי אם בדרך המציאות ולא בדרך תורת התכונה עכ"ל. הנה אנכי השתוממתי ותמהתי על המראה הזה, אמנם אין להחזיק את מהר"י שוארץ ז"ל לשקרן ח"ו, וא"כ איפוא עור יש סבות בלתי נודעות לנו (אונזי אונבעקאנטע אקסטרענ) המנכילים זמן משך הנשף והשחר, ועין עליהם.

(ד) והנה בסוגיא רפסחים רמחשב ה' או (למסקנא) ר' מילין מעלות השחר ער הנץ החמה וכן משקיעת החמה וער צאת הכוכבים ברור כשחר דמרבר משחר ונשף תוכנים (אוסטרפאמישע ראמטערונג) שהם כעמור השמש י"ח מעלות תחת האופק, ומשך נשף ושחר על קו המשוה (אקוואטאר) ר' מילין והן 72 מינוטען לרוב הפוסקים רמיל הוא 18 מינוטען, וזה שכתב הרמב"ם בפירושו לריש ברכות שזמן השחר הוא שעה וחומש (ובטעות כתבת במכתבך $\frac{5}{4}$ וצ"ל $\frac{6}{5}$). אמנם הרמב"ם בפירושו לפסחים פרק ג' כתב שמיל הוא ב' חומשי שעה, רהיינו 24 מינוטען, ובחק יעקב סי' תנ"ט ס"ק י' ראיתי חשבון ר' מילין שעה ומחצה, ולפ"ז מיל הוא $22\frac{1}{2}$ מינוטען (וע' ח"ס אורח סי' פ') וזה מסכים עם אורך השחר והנשף בירושלים בתקופות ניסן ותשרי (וע' סי' תבואות השמש הנ"ל ר' ס"ב ע"ב). והנה בספר נצח ישראל לר' ישראל מזאמשט בחירושו לפסחים מיישב הרמב"ם דאינו סותר את עצמו רבשיעור שמהלך ארס ביום בינוני ל' מיל פסק הרמב"ם כש"ס רילן, מפני שזרע ואח לבעלי הש"ס עפ"י הנסיון או עפ"י הקבלה, וע"כ כתב בפסחים שיעור מיל ב' חומשי שעה, אמנם בשיעור הזמן שזמן עלות השחר ער הנץ נמשך אחר מה שנחבאר כמות והוא שבוה הזמן יתנועע הגלגל י"ח מעלות, וזה שיעור שעה וחומש (כי כל מעלה ר' מינוטען). — אמנם קשה על זה דהא שיעור ר' מילין למעלות השחר ער הנץ נ"כ נודע לחז"ל ע"י נסיון או ע"י קבלה, כמו שכתב הנצח ישראל בעצמו, וגם ספקי ל' מקרא, וכי ח"ו קבלה או נסיון או דרשת חז"ל אינה אמת אחמהה. אמנם לי נראה פשוט דלעולם מיל הוא 24 מינוטען כרמב"ם רפסחים והש"ס דאמר מעלות השחר ער הנץ ר' מילין מיידי בארץ ישראל בימים שסמוך לתקופת ניו"ת כח הפסח דאז היה מעשה רלוט, ואז לפי הלוח של בעל תבואות השמש בא"י זמן הנשף והשחר כאמת שעה ועור 36 מינוטען, וזה ר' מילין, ובזמנים אחרים הוא קצת יותר או קצת פחות, ונקט הש"ס ר' מילין מפני שבזמן ימים הוא כן או בצמצום או בקירוב. אמנם הרמב"ם נקט שיעור עפ"י קו המשוה וכתב שעה וחומש והוסיף חיבת זמניות להודיע שהשעות משתנות לפי המקום והזמן. והכל נכון בס"ד (ומה שח"י עור הרב בעל נצח ישראל בחירושו לברכות הוא רוחק).

היצא לנו מזה שסוגיא רפסחים מיידי משחר ונשף התוכנים, וא"כ ברור כמ"ש הגריא כריש ברכות דצאת הכוכבים האמור שם הוא זמן שצאו

כל הכוכבים ואין נראים כלל ניצוצי חמה ברקיע, וזה אין לו ענין כלל לזמן נראין שלשה כוכבים (כינונים או קטנים) שאו הוא לילה, אף שלא נראו כל הכוכבים עד סוף הנשף (וכ"כ בחבואות השמש דף מ"ד וע"ש דף ט"ו ע"ב) ומה שהקשה ע"ז במנחת כהן דף י"ו סוף ע"ג כבר תירץ בעל חבואות השמש כדף מ"ד ע"ב והלאה ומה שאמרת במכתבך בשם המנחת כהן שסוגיא דפסחים נדחת מפני שהיא עפ"י דעת חכמי ישראל הם מלהזכיר, ועיין פעם שנית במנחת כהן ותמצא שהוא לא אמר רק שהלשון אינו עפ"י חכמי ישראל מ"מ דינו של ר' יהודה הוא אמת עי"ש דף כ"א סוף ע"ג ותמצא שכן הוא ואנב דיהטא לא דקדק היטב.

(ה) והנה לענין לילה נאמר שיעורא דג' כוכבים (שבת ל"ה ע"ב) וע' ירושלמי ריש ברכות. אמנם בבקר לא מצינו בנמרא שיעורא דג' כוכבים, רק עלות השחר ואילת השחר, וכבר הראה בספר חבואות השמש הנ"ל שאילת השחר הוא רגע האמיתי שעלה השחר ודחה דברי הנר"א בריש ברכות שאינם מסכימים עם המציאות. ומעתה מנא לן לפסוק בסוגיא חריפא זמן השחר לבי' חלקים ואנו אין לנו אלא עלות השחר הוא השחר התוכני (אוסרנאמ"שע מארגנערמאסערונג) והוא ד' מילין קודם הנץ החמה (או שעה וחומש בקו המשווה) בירושלים (ביום ולילה שוין לחק יעקב והמיל 22 וחצי מינוטען). והני רחושבין עלות השחר לכירנערליכע ראָסמערונג חפסו את החבל בשני ראשין, בתחילה למרו מסוגיא דפסחים (לפי פירושם כסעות דשם מיירי מצאת שלשה כוכבים) דכמו שזמן לילה בנ' כוכבים כך זמן עלות השחר בנ' כוכבים; ואם אנו שואלים אותם הלא הגמ' דפסחים מחשב ד' מילין לשחר ולנשף, ואין משקיעה החמה עד זמן ג' כוכבים ד' מילין, אז מרחין דברי הש"ס בתחבולות שונות, ומעתה מנא להו דמעלות השחר עד הנץ הוא כמו משקיעה החמה עד ג' כוכבים, כיון דרש"ס דפסחים אירחי לה. ועוד אי ביום נמי חלי' בנ' כוכבים אמאי לא מצינו ספק דבין השמשות בתחלת היום לענין מצות רמזות ביום, אלא ודאי כדאמרן לעיל וכמו דמסיק ג"כ הרב בעל חבואות השמש דש"ס דפסחים מיירי משחר ונשף חוכנים (תשם מיירי מציאה לדרך) ולענין לילה חשבינן זמן ראיית ג' כוכבים, והתחלת היום הוא עלות השחר והוא ד' מילין קודם הנץ, ומשתנים לפי הזמן והמקום. ומעתה לענ"ד הטאכעללע של החכם צוקערמאנן אינה נכונה והעיקר צ"ל כמו הטאכעללע שהביא מו"ר ר' עזריאל הילדעסהיימער נר"ו עפ"י הלוח של ר' יוסף שווארץ ז"ל בעל חבואות השמש. וזה מפורש איתא בירושלמי ריש ברכות (הובא, כרשב"א שבת ל"ד ע"ב ד"ה ואודי לסעמיהו) דר' חנינא חברהון דרבנן הקשה דנימא בשחרית כמו בערבית, כמו שבערבית אם נראו שלשה כוכבים לילה כמו כן נימא בשחרית בעוד שנראו ג' כוכבים הוא לילה, ומתירן שם הירושלמי כמה תירוצים דבשחר אינו כמו בערב אלא משעלה השחר הוא יום אע"ג דנראין עוד כמה כוכבים, הרי לך בהריא דבשחר לאו ככוכבים תליא מילחא, ועיין בחבואות השמש ג"ו ע"ב באריכות.

(ו) נשאר לנו עוד לברר אי יש שיעור אחר לחלק השחר לשני חלקים, והיינו השיעור של האיר פני המזרח. והנה במשנה יומא רפ"ג איתא דמתחילין העבודה משעת ברקאי מתאי בן שמואל אומר האיר פני המזרח, ולדעת רש"י ותוס' במנחות ק' ע"א (שנראה לי עיקר מטעמים שאין אני יכול לפרסם כאן) אין כאן פלוגתא כלל וא"כ האיר פני המזרח היינו ברקאי, וברקאי

פשיטא רהוא תחילת עלות השחר שכן בלשון ערבי קורין לבקיעת אור השחר בארקה. אמנם אפילו לפי הרמב"ם והרע"ב רמתיא בן שמואל פליג והאיר פני המורה הוא זמן מאוחר מברקאי מ"מ רוחק לעשות פלוגתא רחוקה בין התנאים, וצדקו דברי הרב בעל תבואות השמש דף י"ט ע"א דהאיר פני המורה הוא רק זמן קצר אחר תחילת עלות השחר, ויען כי לא נוכל להבחין בצמצום רגע עלות השחר לא התחילו בבית המקדש תוכביא בעבודה עד שכבר האיר פני המורה שאז בוראי עלה השחר, והזמן שהוא ספק הוא 5 או 6 מינוטען. ומעתה פשו להו דברי ר' חנינא בירושלמי ריש ברכות ופ"ג ריוטא ובב"ר פ' וירא שאמר רמאילת השחר עד האיר המורה הוא ר' מילין ומהאיר המורה עד הנץ החמה הוא ג"כ ר' מילין, ומכאן יש לכאורה להוכיח שזמן השחר יש לחלק לבי' חלקים שוין, חלק א' מאילת השחר עד האיר פני המורה, וחלק ב' מהאיר פני המורה עד הנץ החמה. — אמנם דברי ר' חנינא אינם מובנים כלל וכלל, כי היכן מצינו שכל זמן השחר עד הנץ החמה שמנה מילין, ואין לומר דר' חנינא מירי בימות החמה הארוכין, דהא מיתי ראיא מקרא דוכמו השחר עלה דנבי לוט דהלך ר' מילין מוזן שהאיר המורה עד הנץ החמה וזה המעשה היה בפסח כדאיתא במדרשים, וכימי ניסן היום והלילה שוין כמעט וא"א להשחר להיות זמן מהלך ח' מילין. — והנה הרב בעל תבואות השמש עמר על זה המאמר ורוצה לומר שר' חנינא סבר שאילת השחר אינו עלות השחר כי אם כוכב השחר והוא הנוגה (פענוס) שעולה לפעמים זמן 4 מיל קודם עלות השחר, והיינו ראמר שם ר' יוסי בר בון: הלא אילתא דשחר מאן ראמר כוכבתא (דהיינו כוכב נוגה) הוא מעי מפני שפעמים מקדמת ופעמים מאחרת מאי דרון (כלומר ואלא מאי הוא אילת השחר) תרין רוקרינן דנהור דסלקין מן מרינא ומנהרין (דהיינו בקיעת אור השחר). ולפי דברי ר"י בר בון האמתים באמת מן אילת השחר עד הנץ החמה שני אלא ר' מילין. — מכאן רוחק הוא לומר דר' חנינא טעה ב' טעיות חדא דסבור ראיילת השחר היינו כוכב נוגה, ועוד דממה שאירע לעתים רחוקים שכוכב נוגה עולה ר' מילין קודם עלות השחר עשה כלל ואמר מאילת השחר עד שהאיר המורה ר' מילין כאלו זה הוא בכל יום ויום.

סוף דבר דברי ר' חנינא בירושלמי כמו שהם לפנינו אינם מובנים (ולקמן באות ו' אשער מה שאמר ר"ח באמת) ומאחר שבבבלי (פסחים צ"ג ע"ב) לא מיתי ר' חנינא מקרא וכמו השחר עלה אלא רמעות השחר ועד הנץ החמה חמשת מילין ולמסקנא ר' מילין ולא מיתי כלל האי רמאילת השחר עד האיר המורה ר' מילין. לדינא אנו אין לנו אלא דר' מילין קודם הנץ החמה הוא עלות השחר, ומסתבר דומניות הן אך לא כמ"ש המנחת כהן לפי אורך היום, אלא צריך לבחון בכל מקום כמה זמן הנשף והשחר ע"י השנתה כמ"ש הרב בעל תבואות השמש.

(ז) והנה אי יש לחשב עלות השחר מאילת השחר או משיאיר המורה פליגה המנ"א וסייעתו והאלי רבה וסייעתו, ואף שהנאון רא"ו הסכים להאלי רבה דחשבינן משיאיר המורה מ"מ לענ"ר מסתבר כמנ"א, ובפרט כי הנאון חשב שיש ר' מילין מאילת השחר עד שיאיר המורה, וא"כ א"א בשום פנים לומר שאילת השחר הוא תחילת עלות השחר, וא"כ אין להכריע מתי זמן האיר המורה להנאון. ומפשט לשון המשנה משמע דמתחילת עלות השחר עד האיר המורה הוא רק זמן קצר כמ"ש הרב בעל תבואות השמש.

והנה אחת תפסת שהאיר פני כל המזרח הוא הזמן שבו האיר כל המזרח
 עד מעל לראשנו (כיו צום צעניטה) ואם קבלה היא נקבל, ואם לרין יש
 לפקפק על זה, כי אם רקדקת מלשון כל המזרח הנה בזה הגרסאות שונות
 (עיין רקדוקי סופרים) גם הרמב"ם לא גרס „כל" וא"כ כנית על יסוד
 רעוע. ואף אם נחליט שהגירסא פני כל המזרח היא עיקרית אין לנו לדרוש
 כלל כסברתך, כי מסתבר רלא אחי למעוטי אלא תחילה עלות השחר שאין
 לראות רק נקודה אחת מהאור. ואשר אני אחזה כי יחס אילת השחר להאיר
 פני המזרח הוא שזה יחס הנץ החמה לעליית כל גוף השמש. וכח הרמב"ם
 (הביאו הרמ"א בס' נ"ח סוף סעיף א') שיעור הנץ החמה הוא כמו שיעור
 שעה אחת קורם שיעלה כל גוף השמש על הארץ עכ"ל, והוא טעות סופר.
 והפרי"ח והמנחת כהן גורסים עישור שעה אחת (דהיינו 6 מינוטען), והגרי"א
 גורס שליש עישור שעה (דהיינו 2 מינוטען) וזה מסכים יותר עם המציאות,
 כי לפי מה שראיתי בספרים חרשים מנקורה התחחונה של החמה (אונטערער
 ראגן) עד הנקורה העליונה יש זויט 32', וזו מסכים לזמן 2 מינוטען,
 8 זעקונדען. והנה כאשר השחר נחתה ע"י שזורה השמש על הארץ
 והקיסורים המסכים את הארץ בנוכה ג"א מיל (כמ"ש הרמב"ם בפירושו
 לריש ברכות) א"כ כשעה שהנקורה העליונה של השמש זורחת על הארץ
 אינו נראה רק נקודה אחת של אור (וזה אילת השחר). ואם תעלה השמש
 עוד 32' עד שכל גוף השמש זורח על הארץ, אז ההוא האיר פני כל המזרח.
 את זה אני משער במחשבתי, אמנם יש לבחון אם דבר זה מסכים עם
 המציאות. גם השערת עפ"י זה שאולי אלה הרבנים דבר ר' חנינא בירושלמי
 שמאילת השחר עד הנץ החמה הם ר' מילין וכן מהאיר המזרח עד עלות
 השמש (עליית כל גוף השמש) הם ר' מילין, כאשר שמאילת השחר עד האיר
 המזרח שזה למתנץ החמה עד עליית כל גוף השמש. ודברי ר' חנינא
 נשתבשו בירושלמי משגגת המעתיקים, אשר כעצמם הגירו חטאתם, כי המאמר
 משונה כדרכות וכיומא וכב"ר ובכמ"ר רבה, וזה אות שלא העתיקו כראוי.
 ומעתה יש לומר שכל המאמר נחתק בשבש. אולם אין אני כונה על
 השערתו ואח שום בנין, כי הוא עדיין מגרל פורח באויר. ועיין עוד בזה
 שמו"ר ר' י' ע"א ותראה משם שאילת השחר אינו רחוק מהאיר פני המזרח.
 קנצי למילין. ואני לא באתי להחליט הרין אלא להעריך על כמה דברים,
 אשר אולי לא ראיתם או לא עלו על לבך. ואם לא מצאת שום חידוש בדברי
 תוכל להשליכם אחר גיור.

ועל שאלותיך ששאלת מן קרמי אשיב לך בקיצור: (א) לענין עלות השחר
 העיקר לחשוב כרמב"ם ר' מילין (דהיינו שהשמש היא בקירוב י"ח מעלות
 אחורנית תחת האופק), ומי שיחמיר לחשוב משעה שהאיר המזרח יסתין
 עוד איזה מינוטען, כבעל תבואות השמש. אמנם הני ר' מילין משתנים
 לפי הזמן והמקום, ואולי א"א למצוא אותן עפ"י חשבון, וצריך לזה השקפה
 בכל המקומות באיזה זמן מתחיל השחר התוכני (אונטרנאמישע ראממערונג).
 (ב) מעתה תראה שאין לנו טעם לחלוק על הרמב"ם בעיקר דבריו (וע' מה
 שכתב על דברי הרמב"ם אלו חלמירי דר' זייל רב דק"ק פֿענערוהיים כמדינת
 עלזאם בהערותיו לפי המשניות הערכי של הרמב"ם למס' ברכות אשר
 הוציא לאור) שכלתי ספק שמקור דין זה מקומו טהור בש"ס רפסחים הנ"ל
 עפ"י מה שכתבתי לעיל אות ר' ואין לדחות סוגית הש"ס בהשערות בדיוות,
 אך הזמן שעה וחומש הוא בקו המשוה, ובשאר מקומות הכל לפי הזמן

המקום, וצריך נ"כ השקפה כנ"ל. ג) לענין ב' גבולי היום כבר אמרתי לעיל אות ב' אשר לענין צדקו דברי הרב בעל תבואות השמש.

תשובת החוכן הבחור וכו' על תשובתי לעיל (העתקתי מליא ללה"ק).

.... הכלל העולה מדברי בעל מנחת כהן שהוא מיישב הסתירה שבין ש"ס דפסחים ודשבת כר"ת (מאמר ראשון פרק עשירי ח"ד ונ"ל שמשתקע) והוא תופס שב' השיעורים בבקר ובערב הם ד' מילין, ועל זה הוא חמה חסמא גדולה במאמר שני פרק חמשי ח"ד והנה אחר וכו'. חוץ מזה במח"כ הוא טועה שרוצה לשער הנשף והשחר בשעות זמניות (ע' ע"ו לקמן). והנה אני ראיתי כל המאמרים שהביא מר בחשובתו חוץ מספר תבואות השמש והלוח (מאבעללע) שבסעמינארפראגנראם שלרבי דר' הילדעסהייסער נר"ו ועתה אומר א) לענין מעמד בשעת צאת ג' ככבים בינונים (צווייטער גראָססע) מובן מאליו שהשיעורים שונים זה מזה, לפי שכל אחד משער לפי השקפתו. וכשאני לעצמי כפי השקפתי (בראזיטש איוה ימים אחר פסח) מצאתי חסיד פחות משבע מעלות, ובכל זאת תפסתי שבע מעלות וחמש דק"י (70 5') מפני שהשיעור הזה הוא אמצעי בין השיעור היוצא מהשקפותי ובין השיעורים אשר נמצאו בלוחות שהביא אשר ליהודים. החכם יוסף הירש כנראה עשה השקפותיו שלא בשעת הכושר, ומה שנוגע לשיעור של החכם צוקערמאנן, הוא קטן ביותר מראי רבשש מעלות (60') אין נראים רה ככבים גדולים (שמערנע ערוסער גראָססע). מרוע חסס החכם ליטטראו 70 45' אינו ברור אצלי; ומ"מ אף הוא אמר שלא שיער בצמצום. והנה מר יכול לראות מטאבעללע שלי ששיעורי חשבונותי אינם נוטים ביותר מהשיעורים שנוהגים בהם רובי הקהלות.

ב) גם אני רוצה לתפוס הספק של בעל תבואות השמש לחשוב בכל מילי דאורייתא היום מעלות השחר עד צה"כ ובכל מצות דרבנן מהנץ עד שקיעת החמה [ואני מבין מה שכתב מר בענין זה, (לעיל אות ב')] כי הנה תפסו של בעל מנחת כהן במאמר שני פרק שיעור ר"ה הנה וכו' הוא שזה ממש לפסס של בעל תבואות השמש, וחוף מזה איני מבין מה שכתב מר: כי אי אפשר לומר שנחשוב לענין זמן ק"ש וכו', הלא ק"ש היא דאורייתא, ולענין זה צריך לחשוב בוראי היום מעמוד השחר עד צה"כ].

ג) מה שכתב הרב בעל תבואות השמש שזמן צה"כ הוא 14/45 מומן הנשף החוכני (דהיינו אם נחשוב הני 14/45 מומן שקיעת החמה) לא יתכן בכלל אלא במקומות אמצעי הרוחב (מיטטלערער ברייטען); אבל דרך משל במקומות שכרוחב חמשים מעלות (50') הומן משקיעת החמה עד שיראו ג' ככבים הוא באמצע חרש יוני 3/4 שעות, והנשף החוכני הוא 3 1/2 שעות. ולפי נם השיעור 5/18 ושאר השיעורים של בעל ח"ה אינם ברקדוק, ואולי הנשף החוכני כמו שסבין אותו הרב בעל תבואות השמש אינו שזה למה שאנו מבינים במלות אַסטרֶאָנאָמישע ראָממערונג. — ומה שתמה הרב בעל תבואות השמש על שהנשף והשחר בירושלים עה"ק כמעט שזה בכל זמני השנה הוא חלוי כמה שטעה במח"כ שסובר כי אורך הנשף והשחר הוא לפי ערך אורך היום, וזה טעות, כי באמת בין הנשף הסחמי (בירגערליכע ראָממערונג) ובין הנשף החוכני בכל המקומות הם ביותר קצרים בעת אשר השמש עומד בקו חמשה, רחיינו בחדשים מאָרץ ומעפטעמבער, והם יותר ארוכים בחדשים יוני ורעצעמבער, ובמקומות גבוה הרוחב (האָהערער ברייטען) הנשף בחדש

יוני הרבה יותר לחדש רעצמבער, ומכת המראה הזה הוא, כי השמש מהלך הקשת של שש המעלות או של שמנה עשר מעלות בזמן קצר יותר, אם היא יותר רחוקה מן המערידיאן, וזה הוא בתקופת ניסן וחשיר לפני שקיעתה ולפני עלייתה. דרך משל בירושלים אורך הנשף והשחר באמצע יאנואר שעה אחת וכ"ה מינוטען, באמצע מארץ שעה אחת וכ' מינוטען ובאמצע יוני שעה ומ' מינוטען. ובקסומות ברוחב 50^0 (בערלין הוא ברוחב $52\frac{1}{2}$) הוא באמצע יאנואר ב' שעות ועשר מינוטען באמצע מארץ שעה אחת ונ"ה מינוטען, ובאמצע יוני הנשף עוד לא כלה בחצות הלילה, אף שכבר עלה השחר.

(ד) מה שיישב מר הסתירה שבין פירושי המשניות להרמב"ם בכרכות ובפסחים, אחי שפיר לפי חשבון הוסנים, כי משך הנשף התוכני בקו המשווה הוא בחדש אפריל שעה אחת ועשר מינוטען ובירושלים שעה וכ"ה מינוטען, והיינו כשעה ומחצה. — ואני אין בזכרוני, אם כתבתי למר באנרתי החירוף שסוגיא רפסחים לפי רעת חכמי ישראל, ולדינא נקטינן כרעת חכמי או"ה בשם הרב בעל מנחת כהן. ובמקום שצ"י מר ברך כ"א ע"ג איני מוצא (כירי יש הוצאת לעמבערג חרנ"ב) וברור שראיתי זאת בשום ספר, כמרומה ששמו שו"ת הרו"ה, ואולי לא ראיתי זאת, כמרומה לי שהייתי אומר זאת מלבי. ואיני מבין למה חשב מר ח"י זה לכלי נכון, הלא מסוגיא רפסחים אינו יוצא שום דין לפוסקים, ובאיוה אופן צריכים אנו עכ"פ ליישב הסתירה שבין ב' הסוגיות. —

והסתירה הנ"ל שבין ב' פירושי משניות לרמב"ם כבר העיר עליה התוס' י"ט בשום מקום, ואין לי בכאן משניות אצלי ע"כ איני יכול לפרוט המקום. (ה) גם אני חושב רעתו דמר לאמיתיה שבפסחים עמוד השחר הוא התחלת השחר התוכני, ובמס' שבת צאת הכוכבים הוא סוף הנשף הסחמי (כירגערייכע ראָממערונג) או ביותר נכון הוסן שיראו ג' כוכבים, ויסור הענין הוא בסבע האנושי (פהיויאָלאָגיש): כי בערב אנו קורין: מאפל, מה שאנו קורין בבקר: מאיר. יען שביום אנו רגילים במאור גדול, ובלילה אנו רגילים בחשך, ע"כ לפי ערך השנוי סמה שאנו רגילים אחר היום הוה לנו כחשך נרמה, מה שאחר הלילה נרמה לאור. — הירושלמי שהביא מר כאות (ה) לא ידעתי מקדם, והוא יקר מאד ועיקר גדול שממנו אנו למדים שעת עלות השחר ועת צאת הכוכבים לא רמו להררי.

ההפרש שבין עלות השחר להאיר פני המזרח לענ"ד הוא יותר מחמש או שש מינוטען. עלות השחר א"א לראות ליושבי עירות, יען כי ניצוצי האור השמש אינם נראים בעת ההיא כי אם באופק היותר עמוק; אמנם האיר פני המזרח היה נראה לכל אדם מיד, וע"כ נראה לי שהאיר פני המזרח הוא באמצע בין עלות השחר ובין הנץ החמה מפני שבעת הזאת כל האופק עד מעל לראשנו (כיו צום ענניטה) הוא מלא אור, והוא ניכר לכל אדם מיד אפילו לאותן שהן ררים ברחובות קצרים בין בתים גבוהים. — מה שמסר האי מאן דטעי שהביא ר"י בר בון (ואני ידעתי מזה מרברי התו"ס ריש ברכות) שעה הוא עליית כוכב נוגה, אינו מוכן כלל וכלל, וא"א שאמר זאת שום אדם. — גם מה שאמר ר' חנינא הוא קשה להבין. — ובבקשה ממר שאם אבוא א"ה אל ביתו יודיעני טעמו, למה סובר מר שברקאי הוא שוה להאיר פני המזרח. — ואני למרתי חסיד שמתאב בן שמואל מחולק עם הח"ק.

(1) גם אני מודה שריוקי מסלת כל הוא ברוחק, אבל בלא"ה אהשוב, כי האיר פני המורה הוא (כמש"ל) שהמורה האיר לכל אדם וניכר לכל שהתחיל היום. — הנירסא שז"ל עישור תחת שיעור ברמב"ם מוכא כבר בבי אר"ח ה' ק"ש — ועתה נזכרתי שאולי הרין עם מר, ואני ראייתי שם ההערה בררבי משה. — מה שאמר מר, שמשך עליית השמש הוא ב' מינוטען וח' סעקונדען, אינו ברקרוק (ורק שלא לשיר מקצת אעיר על זה) כי בחשבון זה צריך לדרקק גם על נטיית השמש (ואנגענערקלינגאטיאן) ורוחב המקום (נעאָג־גראַפֿישע ברייטע), ורק במקומות שבקו המשווה ואם השמש נ"כ נמצא בקו המשווה, אז משך עליית השמש ב' מינוטען וח' סעקונדען, אמנם השינוים בענין זה הם קטנים מאד. — פירושא רמר באילת השחר והאיר פני המורה אינו מוכן כלל וכלל; כי השמש אינו נראה כלל רק ניצוציה וזרחים בין האויר, ואפילו בעת התחלת השחר הסחמי (בידנערליכן ראָטמערונג) אין אנו רואים כלום מנוף השמש.

מה ששאל מר ממני רעתי לענין משך נשף ושחר וערכו לפי ערך היום כבר השבתי עליו למעלה (אות ג') ולראות ע"י השנחה, אם באמת נראה ברק השחר הראשון בעת אשר השמש עומד י"ח מעלות תחת האופק, הוא קשה מאד, ואי"א לאדם אחר שישיגה כל זה.

ומה שנוגע להלווחות (סאבעללען) שעשיתי ע"י חשבונותי, הנה לענין צאת הכוכבים אין לי צורך לשנות שום דבר; ולעלות השחר אוסיף עוד טאָג בעללען, אשר מהם יראו נ"כ התחלת השחר התוכני. ומ"מ נ"ל כי טוב, אם אפשר גם הומן המאוחר מה שלפענ"ד הוא האיר פני המורה, שהוא בעת אשר השמש הוא י"ב מעלות תחת האופק. כי לפי שיטתו רמר, כי עלות השחר הוא גם לדינא התחלת השחר התוכני, היה מותר להתפלל שחרית בכערלין מסוף חרש מאי עד תחילת יולי גם בחצות הלילה, רהינו בשעת הרחק, וכן בימים הקצרים של ימות הנשמים בזמן עשר מינוטען אחר סוף שעה ששית (6 uhr 10 M.) ובכל זאת אין מתחילין בשום מקום לפני 6³/₄ אחר. לכתחילה אינו מותר להתפלל בימים הקצרים אלא בעת 8 אחר 10 מינוטען. ואי"כ בלתי ספק סומכין העולם על דינא רוכולן אם עשה משעלה ע"ה יצא...

תשובה קצרה על זה.

(א) לענין לוחותיך על זמן צאת הכוכבים אין לפקפק, רק טוב שתעיר על זה שאין השיעור בצמצום כולי האי ופורתא לא רק לחסרא.

(ב) מ"ש שהפסק של בעל מנחת כהן הוא שזה ממש לשל בעל תבואות השמש אינו נכון וכשיבוא לירך ספר תבואות השמש תראה שיש הפרש גדול כי התבואה אינו מכניע מכאן ספק אלא מכאן ראיות ברורות שהיום נחשב לענין כמה דברים וגם לענין קריאת ש"מ ע שהיא דאורייתא מהניף ער שקיעת החמה והחזיק עוד ראיותיו ברברי יוסף חלק ר' תשובה ו' רף ל"ה ע"ב.

(ג) רב תורות אשלם לך שהראית לי כאות ג' ממכתבך כי השחר והנשף התוכנים אינם כפי ערך היום והלילה, ואח"כ ראייתי כי היה לי לראות זאת מספרי התכונה וגם ע"י היקש שכלי; אולם ברוב טרדותי לא היה לי פנאי רק ימים אחרים לעיין על הדבר וע"כ טעיתי. וכעת אין ספר תבואות השמש תחת ידי ולא אוכל להכריע, אם רברי המחבר הזה הביאותי לירי טעות, או אני לא עיינתי היטב ברבריו וכי בעצמי האשם ובעל ספר תבואות השמש נקי.

יוני הרבה יותר לחדש רעצמבער, ומכת המראה הזה הוא, כי השמש מהלך הקשת של שש המעלות או של שמנה עשר מעלות בזמן קצר יותר, אם היא יותר רחוקה מן המערידיאן, וזה הוא בתקופת ניסן וחשיר לפני שקיעתה ולפני עלייתה. דרך משל בירושלים אורך הנשף והשחר באמצע יאנואר שעה אחת וכ"ה מינוטען, באמצע מארץ שעה אחת וכ' מינוטען ובאמצע יוני שעה ומ' מינוטען. ובקסמות ברוחב 50^0 (בערלין הוא ברוחב $52\frac{1}{2}$) הוא באמצע יאנואר ב' שעות ועשר מינוטען באמצע מארץ שעה אחת ונ"ה מינוטען, ובאמצע יוני הנשף עוד לא כלה בחצות הלילה, אף שכבר עלה השחר.

(ד) מה שישב מר הסתירה שבין פירושי המשניות להרמב"ם בכרכות ובפסחים, אחי שפיר לפי חשבון הוסנים, כי משך הנשף התוכני בקו המשווה הוא כחדש אפריל שעה אחת ועשר מינוטען ובירושלים שעה וכ"ה מינוטען, והיינו כשעה ומחצה. — ואני אין בזכרונ, אם כתבתי למר באנרתי החירוף שסוגיא רפסחים לפי רעת חכמי ישראל, ולדינא נקטינן כרעת חכמי או"ה בשם הרב בעל מנחת כהן. ובמקום שצ"ח מר ברך כ"א ע"ג איני מוצא (כירי יש הוצאת לעמבערג חרנ"ב) וברור שראיתי זאת בשום ספר, כמרומה ששמו שו"ת הרו"ה, ואולי לא ראיתי זאת, כמרומה לי שהייתי אומר זאת מלבי. ואיני מבין למה חשב מר ח"י זה לכלי נכון, הלא מסוגיא רפסחים אינו יוצא שום דין לפוסקים, ובאיוה אופן צריכים אנו עכ"פ לישב הסתירה שבין ב' הסוגיות. —

והסתירה הנ"ל שבין ב' פירושי משניות לרמב"ם כבר העיר עליה התוס' י"ט בשום מקום, ואין לי בכאן משניות אצלי ע"כ איני יכול לפרוט המקום. (ה) גם אני חושב רעתו דמר לאמיתיה שבפסחים עמוד השחר הוא התחלת השחר התוכני, ובמס' שבת צאת הכוכבים הוא סוף הנשף הסחמי (כירגערייכע ראָממערונג) או ביותר נכון הוסן שיראו ג' כוכבים, ויסור הענין הוא בסבע האנושי (פהיויאָלאָגיש): כי בערב אנו קורין: מאפל, מה שאנו קורין בבקר: מאיר. יען שביום אנו רגילים במאור גדול, ובלילה אנו רגילים בחשך, ע"כ לפי ערך השנוי סמה שאנו רגילים אחר היום הוה לנו כחשך נרמה, מה שאחר הלילה נרמה לאור. — הירושלמי שהביא מר כאות (ה) לא ידעתי מקדם, והוא יקר מאד ועיקר גדול שממנו אנו למדים שעת עלות השחר ועת צאת הכוכבים לא רמו להררי.

ההפרש שבין עלות השחר להאיר פני המזרח לענ"ד הוא יותר מחמש או שש מינוטען. עלות השחר א"א לראות ליושבי עירות, יען כי ניצוצי האור השמש אינם נראים בעת ההיא כי אם באופק היותר עמוק; אמנם האיר פני המזרח היה נראה לכל אדם מיד, וע"כ נראה לי שהאיר פני המזרח הוא באמצע בין עלות השחר ובין הנץ החמה מפני שבעת הזאת כל האופק עד מעל לראשנו (כיו צום ענניסה) הוא מלא אור, והוא ניכר לכל אדם מיד אפילו לאותן שהן ררים ברחובות קצרים בין בתים גבוהים. — מה שמסר האי מאן דטעי שהביא ר"י בר בון (ואני ידעתי מזה מדברי התו"ם ריש ברכות) שעה הוא עליית כוכב נוגה, אינו מוכן כלל וכלל, וא"א שאמר זאת שום אדם. — גם מה שאמר ר' חנינא הוא קשה להבין. — ובבקשה ממר שאם אבוא א"ה אל ביתו יודיעני טעמו, למה סובר מר שברקאי הוא שוה להאיר פני המזרח. — ואני למדתי חסיד שמתאב בן שמואל מחולק עם הח"ק.

(1) גם אני מודה שריוקי מסלת כל הוא ברוחק, אבל בלא"ה אהשוב, כי האיר פני המורה הוא (כמש"ל) שהמורה האיר לכל אדם וניכר לכל שהתחיל היום. — הנירסא שז"ל עישור תחת שיעור ברמב"ם מוכא כבר בבי אר"ח ה' ק"ש — ועתה נזכרתי שאולי הרין עם מר, ואני ראייתי שם ההערה בררבי משה. — מה שאמר מר, שמשך עליית השמש הוא ב' מינוטען וח' סעקונדען, אינו ברקרוק (ורק שלא לשיר מקצת אעיר על זה) כי בחשבון זה צריך לדרקק גם על נטיית השמש (ואנגענערקלינגאטיאן) ורוחב המקום (נעאָג־גראַפֿישע ברייטע), ורק במקומות שבקו המשווה ואם השמש נ"כ נמצא בקו המשווה, אז משך עליית השמש ב' מינוטען וח' סעקונדען, אמנם השינוים בענין זה הם קטנים מאד. — פירושא רמר באילת השחר והאיר פני המורה אינו מוכן כלל וכלל; כי השמש אינו נראה כלל רק ניצוציה וזרחים בין האויר, ואפילו בעת התחלת השחר הסחמי (בידנערליכן ראָטמערונג) אין אנו רואים כלום מנוף השמש.

מה ששאל מר ממני רעתי לענין משך נשף ושחר וערכו לפי ערך היום כבר השבתי עליו למעלה (אות ג') ולראות ע"י השנחה, אם באמת נראה ברק השחר הראשון בעת אשר השמש עומד י"ח מעלות תחת האופק, הוא קשה מאד, ואי"א לאדם אחר שישיגה כל זה.

ומה שנוגע להלווחות (סאבעללען) שעשיתי ע"י חשבונותי, הנה לענין צאת הכוכבים אין לי צורך לשנות שום דבר; ולעלות השחר אוסיף עוד טאָג בעללען, אשר מהם יראו נ"כ התחלת השחר התוכני. ומ"מ נ"ל כי טוב, אם אפשר גם הומן המאוחר מה שלפענ"ד הוא האיר פני המורה, שהוא בעת אשר השמש הוא י"ב מעלות תחת האופק. כי לפי שיטתו רמר, כי עלות השחר הוא גם לדינא התחלת השחר התוכני, היה מותר להתפלל שחרית בכערלין מסוף חרש מאי עד תחילת יולי גם בחצות הלילה, רהינו בשעת הרחק, וכן בימים הקצרים של ימות הנשמים בזמן עשר מינוטען אחר סוף שעה ששית (6 uhr 10 M.) ובכל זאת אין מתחילין בשום מקום לפני 6³/₄ אחר. לכתחילה אינו מותר להתפלל בימים הקצרים אלא בעת 8 אחר 10 מינוטען. ואי"כ בלתי ספק סומכין העולם על דינא רוכולן אם עשה משעלה ע"ה יצא...

תשובה קצרה על זה.

(א) לענין לוחותיך על זמן צאת הכוכבים אין לפקפק, רק טוב שתעיר על זה שאין השיעור בצמצום כולי האי ופורתא לא רק לחסרא.

(ב) מ"ש שהפסק של בעל מנחת כהן הוא שזה ממש לשל בעל תבואות השמש אינו נכון וכשיבוא לירך ספר תבואות השמש תראה שיש הפרש גדול כי התבואה אינו מכניע מכא ספק אלא מכא ראיות ברורות שהיום נחשב לענין כמה דברים וגם לענין קריאת ש"מ ע שהיא ראורייתא מהנץ עד שקיעת החמה והחזיק עוד ראיותיו ברברי יוסף חלק ר' תשובה ו' רף ל"ה ע"ב.

(ג) רב תורות אשלם לך שהראית לי כאות ג' ממכתבך כי השחר והנשף התוכנים אינם כפי ערך היום והלילה, ואח"כ ראיתי כי היה לי לראות זאת מספרי התכונה וגם ע"י היקש שכלי; אולם ברוב טרדותי לא היה לי פנאי רק ימים אחרים לעיין על הדבר וע"כ טעיתי. וכעת אין ספר תבואות השמש תחת ידי ולא אוכל להכריע, אם רברי המחבר הוה הביאנוני לירי טעות, או אני לא עיינתי היטב ברבריו וכי בעצמי האשם ובעל ספר תבואות השמש נקי.

(ר) בירי היה ספר מנחת בהן רפוס אמשטרדם והמאמר רף כ"א ע"נ שצינתי הוא מאמר א' פרק י' ד"ה ונ"ל שמשחשקע וכו'. — ומ"ש שצריכין אנו ליישב באיזה אופן הסתירה שבין סוגיא רפסחים ורשבתי, הלא אתה בעצמך יישבת אותה כהוראתך שבפסחים מירי מהנשף התוכני ורשבתי מירי מהנשף הסתמי (כירגערליכע ראָטמערונג) או ביותר נכון מומן שנראו ג' כוכבים בינונים. ומה שכתבת שאינו יוצא שום דין מסוגיא רפסחים, הנה לדירי יש ללמוד משם שומן עלות השחר הוא ר' מילין קורם הנץ וכמ"ש הרמב"ם ריש ברכות. — דברי החו"ט שראית בענין ב' פירושי משניות לרמב"ם הם נמצאים בפסחים פ"ג מ"ב.

(ה) הערתך באות ה' נכונה ורפח"ה.

(ו) מה שאתה חושב שהאיר פני המזרח הוא רוקא אם נראה לכל אפילו להיושבים ברחוב צר בין בתים גבוהים, חמה על עצמך א"כ למה הוצרכו לעלות על הגג במקדש כדי לראות שהאיר פני המזרח (ע' במפרשים רפ"ג דיומא) הלא נראה לכל, וכי פליג מתיא בן שמואל ואמר שלו עלא על הגג, זה לא נמצא בשום מפורש, ומה שאמרתי שמתיא בן שמואל לא פליג את"ק הלא אין אני יחיד בדבר, הלא הן דברי רש"י וחוס' במנחות ק' ע"א, רק שאני הבאתי הראיות לזה ע"פ הבקורת, יש מהן קצת בספרי הקטן המכונה: ריא ערוטע משנה וכו'.

(ז) חמה אני עליך שחשרתני בשטות גדול כזה שאני סובר שהשמש נראה בעורה תחת האופק י"ח מעלות או י' מעלות! ואם נראה הלא אינה תחת האופק?! או חשבת שאני סובר שהיא נראית ע"י שבר הניצוצות (רע"י פראַקטיאָן)? אמת כי ע"י זה נראית וכן קצר תחת האופק אבל איך אפשר שהיא נראית במעמדה ו' או י"ח מעלות תחת האופק? אבל שפתי ברור מללו מניצוצי השמש שנראים באַטמאָספֿאָרע בעת בוא השמש למעלה מי"ח מעלות שאו מתחיל וכן השחר התוכני. וכמו שמן התחלת נץ החמה עד עליית כל נוף השמש יש וכן 2 מינוטען 8 סעקונדען (דהיינו כמובן מאליו בקו המשווה ומשונה לפי המקום והזמן) כמו 27 מינוטען של הרמב"ם ריש ברכות) כמו כן יש מהתחלת עליית השמש למעלה מי"ח מעלות (תחת האופק) עד עליית כל נוף השמש למעלה מי"ח מעלות נ"כ 2 מינוטען 8 ועקונדען. וכיון שבשעה שמתחיל הנקודה העליונה (דער אָבערע ראָנר) של השמש לעלות למעלה מי"ח מעלות אין באַטמאָספֿאָרע רק ניצוצות מעטים מהשמש ואינו מאיר רק קצת כמזרח, אמנם אם כל נוף השמש הוא למעלה מי"ח מעלות, או ניצוצי כל נוף השמש הם באַטמאָספֿאָרע, וזה הוא לדעתי האיר פני המזרח. — את זאת השערתי, אמנם לא אחליט זאת, כי אפשר שהאיר פני המזרח הוא אם במקום גבוה על הגג או על החומה לא אדם מכיר שעלה השחר, וזה הוא לדעת בעל תבואות השמש 5 או 6 מינוטען אחר תחילת השחר התוכני שהוא אילת השחר. אך השערתי שהאיר פני המזרח הוא באמצע בין אילת השחר להנץ החמה אין לה סמוכין אלא דברי ר' חנינא שאמר מאילת השחר עד האיר פני המזרח הוא ר' מילין וכן מהאיר המזרח עד הנץ החמה ר' מילין. אך כיון שדברי ר' חנינא אלו אין להם הבנה, א"כ ערבך ערבא צריך. — את זאת הוספתי לך להבנת אנרתי הקודמת, ואתה צלח ורכב במעשיך.